

RÍMSKE PRÁVO

všeobecná časť a občiansky proces

2007 – 2008

fosokles

OBSAH:

- Rímsky právny poriadok	3
- Pramene rímskeho práva	6
- Subjektívne právo a žaloba	21
- Občiansky proces	27
- Subjekty práva	56
- Prirodzené osoby	57
- Právnické osoby	71
- Mechanizmus práv a povinností	73

Rímsky právny poriadok

Právny poriadok je vo všeobecnosti súhrn právnych noriem daných silou ovládajúcou spoločnosť; v Ríme sa vyvíjal postupne s vývojom štátu.

Periodizácia rímskeho právneho poriadku:

- 1) **starorímske obdobie** (753 – 264) – pretrvávalo do vzniku púnskych vojen, charakteristické je poľnohospodárstvo a primitívne právne úkony
- 2) **predklasické obdobie** (264 – 148) – obdobie púnskych vojen, zoznamovanie sa s novými kultúrami a vznik základov právnej vedy
- 3) **klasické obdobie** (zhruba od 1. st. pnl. do 3. st. nl.) – obdobie relatívneho mieru, územnej expanzie a **rozkvetu právnej vedy**
- 4) **poklasické obdobie** (do r. 478) – nastal celkový úpadok Ríma a vulgarizácia práva
- 5) **justiniánske obdobie** (527 – 565) – char. je kodifikačné podujatie cisára Justiniána, kt. dalo vzniknúť **Corpus Iuris Civilis** a zároveň prienik feudalizmu do práva

Rimania tiež právo delili na verejné a súkromné:

- 1) **verejné právo** (*ius publicum*) – vychádza zo štátu, zaväzuje všetkých občanov rovnako a normy sú nemenné, majú kogentnú povahu (*ius cogens*); vzťahuje sa však aj na niektoré súkromné sféry života napr. spôsobilosť vytvoriť závet, a delí sa na:
 - a) **ústavné**
 - b) **administratívne**
 - c) **trestné**

Z verejného práva sa vytvorili tzv. **základné práva**, kt. platili len pre rímskych občanov – oni boli slobodní (*ius libertationis*), mohli sa odvolať proti trestu smrti (*ius provocationis*) so zadaním jediného základného

dôvodu: „som rímsky občan“ („*cives romanus sum*“) a taktiež každý občan mohol voliť (len muži) a byť volení (existoval rebríček možných pozícií pre jednotlivé spoločenské triedy).

- 2) **súkromné právo** (*ius privatum*) – bolo založené na dobrovoľnosti, nazývalo sa **dispozitívne právo** (*ius dispositivum*); pri súkromnom práve sa kládol dôraz na užitočnosť (*utilitas*); delilo sa na:
 - a) **občianske právo** (*ius civile*) – platilo len pre rímskych občanov (princíp presonality), kt. sa nachádzali na území štátu (princíp teritoriality), upravovalo vzťahy medzi občanmi a štátom a medzi občanmi navzájom; od r. 212 sa vzťahovalo na všetkých slobodných obyvateľov ríše; na jeho rozvoji sa najviac podieľali právnici a prétori
 - b) **úradnícke právo** (*ius honorarium*) – princíp personality a teritoriality brzdil styk Rimanov s ostatnými kultúrami tak ako aj priveľká formálnosť rímskeho práva, prekonať sa to podarilo rímskym úradníkom s **právom vydávať edikty** (*ius edicendi*); edikty sa vydávali ústne (*coram*) a písomne (*edictum*) a ich obsah bol viazaný platným civilným právom; najvýznamnejšie boli súdne edikty, kt. vydávali: mestský prétor, cudzinecký prétor, kurulský edil, miestodržiteľ a finančný kvestor
 - c) **cudzinecké právo** (*ius gentium*) – riešilo konkrétne princíp teritoriality, Rimania sa často dostávali do konfliktu s peregrínmi (*peregrini*) a preto sa v r. 242 pnl. zriadil úrad cudzineckého préтора (*praetor peregrinus*), *ius gentium* je v podstate súhrn jeho ediktov, tiež sa opieral o svoje impérium, ale dodržiaval pravidlá súdneho procesu a platného práva; vytvoril množstvo inštitúcií a nariadení, kt. upravovali vzťahy medzi nerimanmi a Rimanmi a nerimanmi navzájom
 - d) **prirodzené právo** (*ius naturale*) – má korene pravdepodobne v gréckej filozofii, opisovalo sa ako právo, kt. príroda naučila všetkých, pod vplyvom kresťanstva jeho význam prerástol z rečníckeho na sociálny; hovorilo sa, že *ius naturale est bonum et aequum* a preto sa často zneužívalo napr. na ospravedlnenie vraždy z dôvodu sebaobrany

- e) **cudzie národné práva** – po dobytí územia rímski velitelia zozstavovali provinčný poriadok, v kt. stanovili pre obyvateľstvo buď ich pôvodný právny poriadok alebo ho nahradili rímskym, ponechané právne poriadky sa nazývali cudzie národné práva; po r. 212 sa všade používalo civilné právo, kt. sa s týmito právami zmiešalo a tak sa vulgarizovalo, vzniklo osobité **provinčné právo**

Rímske právo bol otvorený právny systém na rozdiel od európskeho kontinentálneho práva – malo **kazuistický charakter** a teda spočívalo aj na rozhodnutiach v jednotlivých prípadoch. Bolo však veľmi vyspelé, na tú dobu až dokonalé so skvelou organizáciou súdnictva. Mnohé právne pojmy, kt. sa dnes bežne používajú sú z čias rímskeho práva.

Na výklad rímskeho práva sa používali dve systémy:

- a) **Gaiov systém výkladu** – delil právo na tri časti: osoby (*personae*), veci (*rei*) a žaloby (*actiones*)
- b) **pandektový systém výkladu** – je z prelomu 18. a 19. st. z Nemecka, delil právny systém na osoby, veci a právne skutočnosti

Rímsky právny systém tvorili:

- a) **pojmy** – vytvárali sa pomocou dialektiky, spájania podstát
- b) **regule** – tvorili sa pomocou pojmov
- c) **definície** – sa vytvárali z jednotlivých prípadov
 - regule a definície sa používali zdržanlivejšie, kvôli rôznorodosti prípadov

Pramene rímskeho práva

Rímske právo sa vyvíjalo v štyroch rozličných etapách, kedy dosiahlo zatiaľ neprekonanú úroveň, týka sa to najmä súkromného práva, kt. poznačilo dokonca aj islamský náboženský typ právnej kultúry. Vystihol to známy historik Edward Gibbon: „Rimania dobyli svet trikrát – svojimi zbraňami, svojim náboženstvom a svojim právom.“.

Fontes iuris romani (pramene rímskeho práva) sa delia na:

1. **pramene poznania práva** – všetko, z čoho čerpáme znalosti o rímskom práve; delia sa na:
 - a. **právnické pramene poznania práva** – všetky zákony a normy, kt. získali silu zákonov, spisy právnikov, kodifikačné práce, atď.
 - b. **neprávnické pramene poznania práva** – sú to:
 - i. historické práce – Titu Livius, Gaius Suetonius, Valerius Maximus
 - ii. rečnícke práce – Marcus Porcius Cato Censorius, Marcus Tullius Cicero
 - iii. ďalšie diela (literárne) – Marcus Terentius Varro, Gaius Titus Petronius
2. **pramene vzniku práva** – sú to všetky formy, kt. vládnuca vrstva vydáva platné právo; tie sú ďalej:
 - a. **materiálne** – spoločenské javy, potreby
 - b. **formálne** – samotné normy alebo normotvorný proces; sú to v podstate formy, kt. vládnuca spoločenská vrstva uplatňuje svoju vôľu

Formálne pramene vzniku práva

Formálne pramene vzniku práva v starovekom Ríme boli nasledovné (vystihol ich presne Gaius vo svojej Učebnici práva v štyroch knihách):

- 1) **lex**
- 2) **plebiscitum**
- 3) **senatusconsultum**
- 4) **constitutiones principum**

Tieto štyri sa mohli vyrovnáť najvyššej právnej sile, kt. mal prvý z nich, *lex* – bola to sila zákona, ďalšie ale tri museli získať aj tzv. **legis vicem** **optinere** (moc zákona), to mohlo nastať v rozdielnom historickom čase, napr. *senatusconsultum* nemusel byť ihneď všeobecne záväzný.

- 5) **edicta magistratum**
- 6) **responsis prudentium**, resp. právna veda (***iurisprudentia***)

To bolo ***ius scriptum***, ale okrem neho existovalo aj ***ius nonscriptum*** – to boli *consuetudo* a *mores maiorum*; *ius nonscriptum* bolo tak isto záväzné (*opinio necessitatis*), Julián tvrdil, že *consuetudo* schválil ľud tichým hlasovaním.

Málo sa zachovalo zo zákonodarnej činnosti kráľov – *pontifex maximus* Papirius skompiloval **Zbierku kráľovských nariadení** (*leges regiae*), kt. sa nezachovala, ale slúžila ešte ďalším dielam a spisovateľom.

Zákon (*lex*) je právne pravidlo prijaté ľudovým zhromaždením na návrh príslušného magistráta, právo predkladať zákony mali magistráti s ***ius cum populo agendi*** – právo zvolať ľudové zhromaždenie (konzul, prétor, plebejský tribún, *princeps*).

- *leges* vždy prijímalo ľudové zhromaždenie a senát ich len schvaľoval

Zákony mali rôzne podoby:

- a. ***lex rogata*** – zákony v pravom slova zmysle
- b. ***lex data*** – nebol dodržaný celý zákonodarný proces, vyhlasovali sa vtedy, ak ľudové zhromaždenie neprejednalo celý návrh, len jednostranne splnomocnilo magistráta, aby ho sám vydal; bolo to ak:
 - i. magistráta splnomocnili, aby vydal pre danú provinciu *lex provinciae*
 - ii. magistráta splnomocnili, aby udelil obyvateľovi alebo skupine obyvateľov rímske občianstvo

V r. 98 pnl. ***lex Caecilia Didia*** stanovil presný formálny postup pri prijatí zákona:

- i. magistrát musel návrh zákona vyvesiť resp. obligatórne zverejniť na rímskom fóre v lehote tzv. *trinum rundium*, čo bolo presne 24 dní (3x8) – **vyhlásenie zákona** (*promulgatio legis*)
- ii. zákon nemohlo pri prejednaní zhromaždenie meniť, preto nemohol obsahovať ustanovenie z iného zákona – musel byť monotematický
- iii. zákon bol prijatý na zhromaždení nadpolovičnou väčšinou

Každý zákon sa členil na tri časti:

- 1) **index** alebo úvod (*praescriptio*) – miesto a čas kedy bol zákon schválený, ktorá z centúrií zahlasovala ako prvá, názov zákona – ten sa odvodzoval od rodového mena navrhovateľa
 - *nomene gentilium* – stredné alebo gentilske meno, *prenomen* a *cognomen* sa pri názve zákona nepoužívali
- 2) **vlastné ustanovenia** (*rogatio*) – napísané v imperatívne
- 3) **sankcia** (*sanctio*) – čo nastane ak sa poruší obsah rogácia

Podľa sankcií sa zákony delili do troch skupín:

- a) ***leges perfectae*** – alebo dokonalé zákony, ich sankcia obsahovala neplatnosť konania
- b) ***leges minus quam perfectae*** – menej dokonalé zákony, sankcia neznamenal neplatnosť konania, to ostávalo v platnosti, ale konateľ a postihla sankcia
- c) ***leges imperfectae*** – nedokonalé zákony nestanovili ani pokutu, ale vsunuli pre pretora možnosť *exceptio* proti danému konaniu

Významné zákony:

1. ***lex XII tabularum*** (Zákon dvanástich tabúl) – základ verejného aj súkromného práva v Ríme, vznikol na podnet tribúna Terentia Arsu a cieľom bolo lepšie právne postavenie plebejcov – dovtedy sa nedalo presne presne povedať čo je právo a týmto zákonom získali všetci občania právnu istotu → uzákonnilo sa dovtedy platné, ale často spochybňované obyčajové právo
2. ***lex Cincia*** – z r. 204 pnl., znamenal zákaz darovania vecí nad danú hodnotu, poskytoval však určité výnimky – medzi príbuznými osobami v danej sume; ak sa suma daru prekročila, tak dar ostal platný s postihom pokuty, ale bol to *lex imperfectae*, teda pretor poskytoval *exceptio legis Cinciae* a dar sa mohol vymôcť naspäť
3. ***lex Valeria de provocationis*** – každý rímsky občan získal *ius provocationis* a mohol sa odvolať voči trestu smrti

4. **lex Iuliae de maritandis ordinibus** – Júliov zákon o manželstve stanovil povinnosť uzavrieť manželstvo slobodným osobám (ženy – 20 až 50 rokov a muži – od 25 do 60 rokov) a tiež upravoval manželský poriadok
5. **lex Iuliae de adulteriis** – trestal smilstvo, kupliarstvo, incest, intímne vzťahy s nedospelými a osobami toho istého pohlavia

Plebiscitum (*plebiscitum*) bol zákon, kt. prijímali plebejci – tí mali tiež svoje ľudové zhromaždenia (*concilia plebis*), plebiscitum však mohli prijať len na tribútnych zhromaždeniach – **concilia plebis tributa**. Naproti nim boli patricijske zhromaždenia alebo centuriátne, kde plebs nemal prístup (*comitia centuriata*). V r. 286 – 289 bol prijatý **lex Hortensia**, kt. bol najskôr plebiscit, ale nakoniec priznal všetkým plebiscitom *legis vicem optinere* → plebiscitum sa stalo zákonom, dovtedy nemal silu zákona. Plebiscita zanikli začiatkom principátu.

Dôležitý plebiscit, kt. bol však prijatý už ako zákon bol **lex Aquilia** – upravoval dôsledne protiprávne poškodenie cudzej veci.

Nariadenie senátu (*senatusconsultum*) – neexistuje zákon, kt. by im poskytol *legis vicem optinere*, ale počas republiky (obdobie kedy sa rímsky štát označoval ako *Senatus Populus que Romanus*) každý magistrát, kt. predkladal návrhy zákonov ich pred predložením zhromaždeniu predložil senátu, bolo najmä preto, lebo senát mohol meniť zákony; neskôr sa vyjadroval aj k cisárskym podnetom, ale na tých prakticky nič nemenil. Dôležité je, že počas republiky mali mnohé *senatusconsulta legis vicem optinere*, napr. *senatusconsultum Macedonianum* bolo záväzné pre všetkých. Vo všeobecnosti *senatusconsulta* poznačili najmä dedičské a záväzkové právo.

Jeden z najdôležitejších bol **senatusconsultum Macedonianum**, kt. bol výnimočne pomenovaný po vrahovi – Macedo, ten zavraždil otca, aby po ňom mohol dediť a uspokojiť veriteľov; toto nariadenie stanovilo, že osoby *alieni iuris* nemôžu uzatvárať zmluvy, kt. predmetom sú peniaze. Ďalšie

dôležité bolo **senatusconsultum Velleianum** – ženy sui iuris s majetkom mohli preberať len dlhy pokrvne príbuzných.

Nariadenia úradníkov (*edicta magistratum*) vydávali magistráti, kt. mali impérium (*ius dicere* – „právo hovoriť“ čo je a čo nie je právo) – boli to:

- a) **prétor** (mestský a cudzinecký) – prejednával sporové konanie
- b) **konzul** – jeho právomoc sa obmedzila vznikom prétorského úradu, ale pochal si na starosť nesporné konanie (osvojenie)
- c) **kurulský edil** – mal na starosti obchodné záležitosti (platnosť kupopredajných zmlúv)
- d) **mestodržiteľ** (*praeses provinciae*) – on prejednával v provincii všetky spory

Tí vydávali edikty (*ius edicendi*), najprv ústne, ale neskôr aj písomne – v písomnej forme boli edikty uložené v bielej knihe (*album*) na verejnom mieste (fórum); v edikte bol aj ročný program úradnej činnosti magistráta, kt. bol pre daného magistráta záväzný.

Prétori často brali od svojich predchodcov užitočné ustanovenia, bol to tzv. **prenosný edikt** (*edictum tralatitium*), magistrát mohol svoj pôvodný edikt zmeniť alebo doplniť, dokonca aj vydať namiesto neho nový, to bol **náhly edikt** (*edictum repentinum*) – to sa ukázalo ako nevhodné, pretože sa tak dala zneužiť moc magistráta a preto **lex Cornelia** z r. 67 pnl. prikázal magistrátom pridržiavať sa pôvodného rozhodnutia, z pôvodného ediktu sa stal **večný edikt** (*edictum perpetuum*). Najdôležitejším bol **súdny edikt** (justičný), kde bol prísľub právnych prostriedkov, najmä procesnoprávných – žaloby a námietky. Za princípátu cisár Hadrián poveril právnika Salvia Juliána asi okolo r. 129, aby zjednotil všetky platné a osvedčené justičné edikty do jedného – takto vznikol **Juliánov večný edikt** (*edictum perpetuum Salvi Iuliani*), kt. pozostával zo štyroch oddielov: edikt mestského pretora, edikt cudzineckého pretora, edikt kurulského edila a provinčný edikt.

Nariadenia cisára (*constitutiones principum*) získali priamo *legis vicem optinere* a od r. 284 n.l. boli jediným zdrojom písaného práva – boli to **cisárske edikty** ako jediný druh zákonného aktu (*leges edictales*). Cisári vydávali nariadenia v štyroch formálnych dokumentoch:

1. **edikty** – mali všeobecnú platnosť v ríši
2. **mandáty** – cisárske smernice úradníkom a správcom v provinciách v administratívnych alebo sporových veciach
3. **dekréty** – cisárske rozsudky v prvej inštancii alebo v odvolacej, boli záväzné pre podobné prípady
4. **reskripy** – záväzné dobrozdania na žiadosť úradníka alebo sudcu alebo aj sporovej strany

Jurisprudencia – právna veda Ríma, sama sa však zaslúžila o vytvorenie práva; delí sa na:

- 1) **pontifikálnu** – súvisela sa náboženstvom, kňazi totiž viedli evidenciu dní a kalendár – takto sa delili dni na *dies fasti*, kedy sa mohli viesť spory a *dies nefasti*, kedy sa spory nemohli viesť; právny život bol závislý na tomto formalizme, narušili ho až dve skutočnosti:
 - a) pisár Gnaeus Flavius zverejnil súdny kalendár aj zbierku formulárov
 - b) plebejský pontifex Maximus Tiberius Coruncanius odovzdával verejné dobrozdania na fóre → vznik laickej právnej vedy
- 2) **laickú** – úlohy laických právnikov boli:
 - i. žalovať (*agere*)
 - ii. ochraňovať (*cuere*)
 - iii. odpovedať (*respondere*)
 - iv. písať (*scribere*)

Rôzni právnici vyklady svoje úlohy rôzne (Paulus : „Predovšetkým v práve treba brať na zreteľ rovnosť a spravodlivosť.“, Pomponius: „Civilné právo je ustanovené v zákonoch, ale spočíva na interpretácií znalcov.“ a iné).

Medzi hlavné úlohy právnikov patrila **interpretácia** – vytvoril sa tu extenzívny/reštriktívny výklad, analógia, deklaratórny výklad (zmysel podľa bežného užívania), výklad dôkazom od väčšieho k menšiemu a ďalšie dnes používané techniky; rímski právnici však nevytvorili komplexnú teóriu výkladu práva.

Najdôležitejším prvkom boli **dobrozdania právnikov**, kt. vznikli spolu s laickou jurisprudenciou. Množstvo právnikov sa začalo dávať dobrozдания, kt. si často protirečili; zmena nastala za principátu, kedy sa začalo významným právnikom udeľovať **právo verejne dávať dobrozдания v mene cisára** (*ius publice respondententi ex auctoritate principis*). Cisár Hadrián ustanovil, že zhodné dobrozдания (*responsa prudentium*) autorizovaných právnikov majú silu zákona, ak by sa rozchádzali, sudca ustanoví podľa uváženia. S rozvojom jurisprudencie súvisí aj vznik protichodných smerov teoretických škôl:

- a) **prokuliáni** – pôvodca bol Labeo (republikán)
- b) **sabiniáni** – pôvodca bol Atteius Capito (stúpenec cisárstva)

Tieto školy sa rozchádzajú v názoroch na mnohé právne otázky.

V r. 426 cisári Theodosius II. a Valentinianus III. úplne odstránili anarchiu v dobrozдания citačným zákonom, kt. ustanovili tzv. **senát mŕtvych** – 5 právnikov, 4 štyria boli významní právnici, zástancovia vysokých št. funkcií: Paulus, Papinianus, Modestinus, Ulpianus a posledný bol Gaius. Len na mienky týchto právnikov sa dalo odvolávať, pričom rozhodujúci bol hlas Papiniána.

Významní právnici z obdobia republiky:

- **Marcus Porcius Cato** (Censorius) – (234 – 149 pnl.) všestranný spisovateľ, rečník a štátnik (cenzor); zachované dielo o poľnohosp. – *De agri cultura*, v kt. rozvíja latifundálne názory, prispeli k zániku drobného roľníctva; napísal tiež príručku práva pre syna.
- **Quintus Mucius Scaevola** – (2. – 1. st. pnl.) bol *pontifex maximus*, napísal učebnicu o ob. práve – *De iure civili*, v kt. ako prvý vyložil civilné právo podľa kategórií.

- **Servius Sulpicius Rufus** – bol výborný rečník, právnik a komentátor – ako prvý komentoval pretorský edikt; bol tiež priateľ Ciceróna a ideový protivník Scaevolu.

Významní právnici z obdobia cisárstva:

- **Marcus Antistius Labeo** – mal právo vydávať dobrozdania aj keď bol stúpencom republiky – konzervatívcom, ale nevenoval sa politike; napísal okolo 400 kníh (*Ad legem duodecim tabularum, Ad edictum* – K pretorskému ediktu, *Epistulae, Responsa*) a v Digestách je citovaný asi 500-krát.
- **Massurius Sabinus** – pochádzal zo skromných pomerov a ako prvý z jazdcov dostal *ius respondendi*, kt. mu udelil Tiberius; pokračovateľ systému Scaevolu; diela – *De furtis, Memorialia*, atď..
- **Gaius** – pozná sa len jeho krstné meno a to, že žil v 2. st.; nemal *ius respondendi* a nebol počas života verejne uznávaný, napísal 120 až 150 kníh, z kt. je najdôležitejšia *Institutiones* (Základy) – dielo bolo dobre rozčlenené a zrozumiteľné, bolo tiež podkladom pre Justinánove Inštitúcie; r. 426 bol citačným zákonom uznaný za právnickú autoritu.
- **Salvius Iulianus** – pochádzal z Afriky, ale z italskej rodiny, Hadrián ho nechal vyznamenať za „vynikajúcu učenosť“ a ako kvestor mal dvojnásobný plat; vo svojich dielach rozhodol množstvo dovtedy pochybných sporov svojou intuíciou a bola mu zverená konečná redakcia *Ad edictum*; jeho najvýznamnejšie dielo je *Digesta* v 90 knihách – vrchol klasickej tvorby.
- **Publius Iuventius Celsus** – (1. – 2. st.) mal svojský ostrovtip a originálneho ducha – „*ars boni et aequi*“, jeho hl. dielom sú *Digesta* v 39 knihách.
- **Aemilius Papianus** – zastával vysoké št. funkcie, bol zošvagrený so Septimov Severom, za kt. bol prednostom *a libellis* a za Caracallu, od r. 203 bol prefektom pretoria, Caracalla ho r. 213 nechal popraviť za to, že neospravedlnil jeho vraždu brata a spoluvládcu Geta pred senátom; jeho hl. diela – *Responsa* v 19 knihách, *Quaestiones* v 37 knihách, monografia *De adulteriis* – vynikajú hĺbkou myšlienok a zameriavajú sa na praktické riešenia.

- **Iulius Paulus** – bol neznámeho pôvodu, zastával dôležité funkcie vedľa Ulpiana a Papiána, bol aj učiteľ práva, napísal vyše 300 spisov, z kt. je až 1/6 Digest.
- **Domitius Ulpianus** – stretol určite aj Papiána a bol vrstevníkom Paula, zastával vysoké funkcie a bol aj dôverným radcom Alexandra Severa, r. 223 sa proti nemu vzbúrili pretoriáni a pred jeho očami ho zavraždili; napísal 280 kníh – *Ad edictum* v 81 knihách alebo *Regulae* v 7 knihách; tvorí až 1/8 Digest a je jedných z najvýznamnejších právnikov.

Predjustiniánske zbierky:

- i. *Codex Gregorianus* – cisárske reskripcia od r. 196, súkromnoprávny charakter
- ii. *Codex Hermogenianus* – cisárske konštitúcie od r. 293, súkromnoprávny charakter
- iii. *Codex Theodosianus* – obsahoval edikty, verejnoprávny char.
- iv. *Fragmenta Vaticana* (výňatky z Papiána), kt. rukopis sa našiel v r. 1821 vo Vatikáne, *Lex Romana Visigothorum* (pre germánskych vládcov východného Fr.) a ďalšie

Justinánska kodifikácia

Týkala sa Byzancie, kde sa v r. 482 narodil **Flavián Justinian**, kt. od apríla 527 vládol spolu so strýkom Justínom a od augusta toho istého roku sa ako cisár Justinian I. stal samovládcom do r. 565. Manželkou mu bola Teodora, cirkusová tanečnica, kvôli kt. zmenil Juliov zákon o manželstve, kt. zakazoval osobám zo senátorského stavu manželstvo s podradnými osobami. Justinian sa snažil obnoviť jednotu rímskej ríše pomocou kresťanstva, práva a vojenskou cestou. V oblasti práva sa mu podaril obrovský úspech jeho kodifikačnou prácou.

Corpus Iuris Civilis bola zbierka platného a kodifikovaného rímskeho práva spracovaná v r. 528 – 534, platila bezprostredne v Byzancii do r. 1458, v Itálii platila len krátko – v r. 558 sa podarilo Belisarovi dobyť Itáliu.

Kodifikačné práce začali r. 528 a vykonávali ich známi profesori práva, konštantínopolskí advokáti a kodifikačným prácam predsedal *magister officiorum*, ostrieľaný právnik **Tribonian**. *Corpus Iuris Civilis* mal tri časti:

- 1) **Codex Iustinianus** – jeho cieľom bolo skompilovať *constitutiones principum*, presne r. 528 Justinian zvolal desaťčlennú komisiu nariadením *Haec quae necessario*, skladal sa z dvoch častí:
 - a) *Codex Gregorianus*
 - b) *Codex Theodosianus*

C. Iustinianus obsahoval cisárske konštitúcie od Hadriána pod Teodózia resp. Valentiána, obe zbierky boli súkromné a štát netrval na ich dodržiavaní až dokým neboli začlenené do *Corpus Iuris Civilis*.

- 2) **Digesta** (Pandekty) – obsahujú *responsis prudentium* od najlepších rímskych právnikov, r. 530 zvolal Justinian 16-člennú komisiu konštitúciou *Deo auctore*, v kt. boli profesori práv a advokáti, predseda bol Tribonian; práce sa odhadoval na desať rokov, pričom komisia mala študovať knihy od autorizovaných, ale aj neautorizovaných právnikov; do r. 533 prešli 1500 kníh od 39 autorov a 30. decembra 533

konštitúciou *Tanta* nadobudla platnosť ako *Digesta* (*digere* – zoradiť) alebo gr. *Pandectae* (*pandecta* – vŕezahrňujúce)

Digesta majú 50 kníh, kt. členia na tituly (okrem 30., 31. a 32. knihy), tie zas na fragmenty (*leges*) a nakoniec na paragrafy, kt. začína tzv. nultým (*principium*) – citovania vyzerajú takto: „D. 1, 1, 1“ alebo „D. 23, 17, 3, 21“.

Takmer 1/3 digest tvoria výňatky z Ulpiána, 1/6 od Paula a 1/18 od Papiána. Po uzákonnení Digest sa spisy právnikov prestali používať, smerodatný bol text Digest, pričom *Digesta* bolo zakázané vykladať. Veľkou nevýhodou bolo tzv. **interpolationes** – oprávnenia meniť pôvodné texty a prispôbiť ich potrebe doby, zásahov bolo veľa. Napriek tomu *Digesta* sa považujú za „dedičstvo klasicek jurisprudencie“.

- 3) ***Institutiones seu Elementa*** (Inštitúcie alebo Základy) – podkladom bola najmä Gaiova učebnica práva v 4 knihách, inštitúcie mali byť tiež učebnicou práva, tiež mali štyri knihy, vypracovali ich profesori Teofil a Doroteus pod Triboniánovým vedením; učebnica platila ako zákon z 21. novembra 529 konštitúciou *Imperatoriam* a venovaná bola mládeži túžiacej po práve; knihy sa delia na paragrafy a tie na tituly („Inst. 2, 22, 1“)

Codex Iustinianus repetitae praelectionis – *Codex Iustinianus* bol po spracovaní Digest už zastaralý, preto ho prepracoval Tribonián spolu s Doroteom a ďalšími právnikmi; obsahuje 12 kníh, kt. sa ďalej členia na tituly, cisárske nariadenia a paragrafy („Cod. 6, 1, 4, 2“).

Celá kodifikácia bola prijatá ako celok a od 16. st. nesie súborný názov *Corpus Iuris Civilis* alebo *Corpus Iuris Iustiniani*.

Kodifikácia však ukázala potrebu meniť sa a prispôbiť preto Justinián prišiel s **novelami** (*novellae* alebo *leges novellae*) – dodatky ku kodifikácií, týkali sa najmä súkromného práva (novely 118 a 127 upravovali dedenie, novela 22 uprednostila kognátsky princíp, atď.). Novela 169 zaviedla zásadu ***lex posterior derogat legi priori***, kt. platila pre ne samotné.

Rímske právo vo východnej Európe

Justinián vyslovil v konštitúcií *Tanta* a *Deo auctore* zákaz vypracúvať k jeho kompilácií komentáre, dovolil len preklady slovo za slovom a krátke výňatky (*indices*) v záujme doplnenia. Napriek zákazu vyšla grécka parafráza inštitúcií – ***Institutionum Graeca*** od Teofila a hneď po Justiniánovi vyšle zmiešané grécko-latinské zbierky.

Významnou zbierkou bol **Nomokanón** v 14 knihách (629 – 640), kodifikácia v latinskom jazyku, čo bolo dost' nevýhodné, preto na príkaz Leva Izaurického bola spracovaná aj príručka v latinskom jazyku. Basilius Macedonský nahradil *Eclogu* dvoma zbierkami: *Prochiron* (60 kníh) a *Epanagoge* (40 kníh), niesli spoločné meno **Bazilika** (cisárske zákony), uvedené boli až za vlády Leva Filozofa. R. 1345 prišiel solúnsky sudca Konštantín Hermenopulos s príručkou v 6 knihách s názvom **Hexabiblos** – zásady platného rímskeho práva na východe, kt. sa používala v Grécku až do občianskeho zákonníka v r. 1946.

Rímske právo v západnej Európe

Tu sa uplatnilo vulgarizované právo (*Lex Romana Visigothorum*) a mierne vulgarizované cirkevné právo (*Lex Romana Curiensis*). Vo všeobecnosti cirkev pomohla k zachovaniu rímskeho práva v mnohých jej zbierkach → „***ecclesia vivit lege Romana***“; podarilo sa jej ho udržať až do 11. st. kedy ho prebrala Franská ríša, kt. králi si osvojili ideu pokračovateľov Rímskej ríše so všetkým univerzalizmom a tak sa postupne aj rímske právo začalo vyučovať na novovzniknutých univerzitách a ostalo dominantné až do osvieteného absolutizmu (kodifikačné práce vo Francúzsku a Rakúsku na začiatku r. 1800). Aj tak si zachovalo obrovský vplyv v anglosaskom práve a tiež aj v kontinentálnom.

Významná zbierka kanonického char. bola *Lex Romana canonice compta* – rímsky zákon kanonicky upravený. Takto upravené právo začalo vyučovať na školách v rámci *artem liberalis*, konkrétne rétoriky pre praktické účely.

Vytvorilo sa tu viacero skupín:

1. **glosátori** – profesor Irnerius vykladal rímske právo kriticky a vecne, pritom ho dopĺňal medziriadkovými poznámkami, glosami; glosátori ale chápali text dogmaticky – nemôže si protirečiť, preto nemali na zreteli potreby praxe; významný glosátor bol Accursius, profesor na Bologni, kt. zhrnul všetky glosy *Corpus Iuris Civilis* do **Glossa Ordinaria**
2. **komentátori** – alebo postglosátori, snažili odstrániť nedostatky komentátorov; vytvorili štatutárny proces – spôsob ako odstrániť kolíziu štatutárnych práv, zaviedli ho do talianskych miest, odtiaľ získal akúsi všeobecnú platnosť (*ius commune*); komentátori pracovali deduktívnou metódou a používali extenzívny výklad, oni rozšírili rímske právo po svete

V 13. – 14. st. sa ustálilo **kanonické právo** – *Corpus Iuris Canonici*, kt. uznala cirkev ako základ cirkevného práva s určitými doplnkami. Tiež sa vytvorilo na severe Tal. tzv. **lénne právo**, kt. obsahovalo prvky rímskeho a feudálneho práva. Prostredníctvom postglosátorov, zavedením **ius commune** – bolo tvorené rímskym, kanonickým, lénnym a domácim právom → prekonanie partikularizmu.

V r. 1495 vznikol v rozdrobenom Nemecku Ríšsky komorný súd, kt. dokonca priamo preberal rímske právo.

3. **humanisti** – kritizovali komentátorov aj glosátorov, že sa neopierajú o klasické právo, vznikla tzv. elegantná jurisprudencia v Tal., Fr. a Holandsku; predstavitelia – Hugo Donellus, Andreas Alciatus, Ulrich Zasius
4. **prírodovedná škola** – oni zas kritizovali humanistov; Hugo Grotius tvrdil, že dokonalé a spravodlivé právo možno odvodiť len z ľudského rozumu a prirodzenosti; upriamili pozornosť na *ius commune* a ovplyvnili zákonníky z r. 1804 a 1811; ďalší predstaviteľ – Heineccius (*usus modernus Pandectarum*, nazval *ius commune*)

5. **historickoprávna škola** – o jej myšlienky sa opierali revolúcie, aj keď oni samotní odmietali revolúciu (Friedrich Carl von Savigny), revolúciu chápali ako organický výtvor ducha národa, duch národa sa dá spoznať prost. dejín národa; mali záujem o čisté rímske súkromné právo ako právo nemeckej spoločnosti – právo pandektné (všezahrňujúce); hnacou silou bolo objavenie Gaiových Inštitúcií vo Virone r. 1816

Subjektívne právo a žaloba

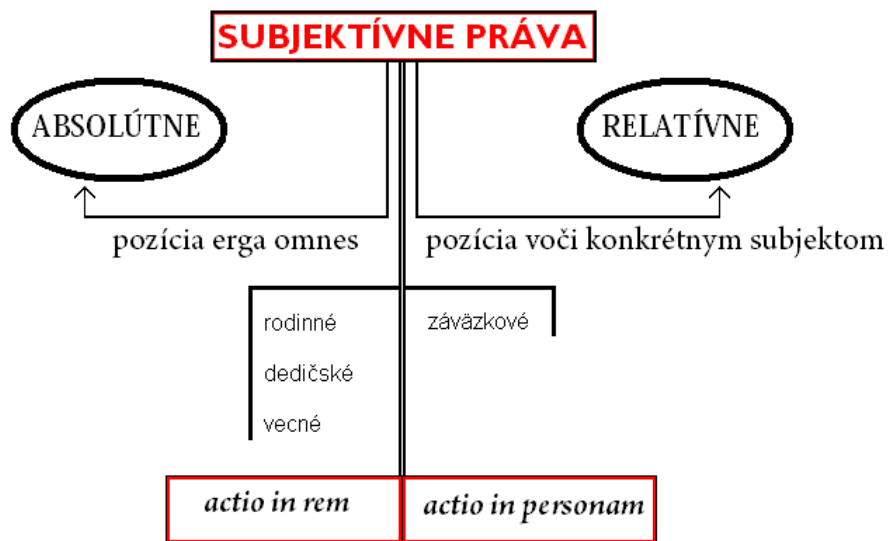
Subjektívne právo je právo jednotlivca, právnym poriadkom priznané určité zvýhodnenie. Aj Rimania ho vyvodzovali z objektívneho resp. platného práva. Zo subjektívneho práva vyplývala subjektívna povinnosť, je to povinnosť rešpektovať dané právo jednotlivca; pri nerešpektovaní sa jednotlivcovi naskytá možnosť si právo vynútiť, jeho právo je vyvodzované z platného právneho poriadku a vynutiteľné donucovacou mocou. V Ríme právo a aj jeho ochrana tvorili celok a preto sa v sporných situáciách hľadala žaloba, kt. tvorila celok spolu so subjektívnym právom – každé právo malo aj žalobu na vynútenie.

Subjektívne práva sa delili:

- a) **absolútne subjektívne právo** – oprávnenie, kt. zabezpečuje požiťovi také právne postavenie, kt. musia rešpektovať všetci ostatní, a kt. vylučuje všetkých ostatných z pôsobenia na predmet práva, sú namierené **voči všetkým** (*erga omnes*); požívateľ od nikoho nežiada žiadne pozitívne plnenie, iba žiada, aby mu do práva nikto nezasahoval; na ochranu slúži **vecná žaloba** (*actio in rem*), kt. je namierená proti komukoľvek, kto by jeho práva narušoval; patria sem vecné práva – vlastnícke, dedičské, rodinné právo
- b) **relatívne subjektívne právo** – vyjadrujú nárok alebo oprávnenie určitej osoby voči druhej; oprávnený žiada určité pozitívne plnenie alebo opomenutie od druhej osoby, kt. mu je zaviazaná zmluvou, deliktom alebo iným dôvodom; sú chránené **osobnou žalobou** (*actio in personam*), kt. smeruje **voči konkrétnej osobe**; patria sem obligačné (záväzkové) práva

Ďalej sa mohli deliť na:

- a) **rodinné** (osobné) – poskytovali sociálne a mravné výhody
- b) **majetkové** – poskytovali hospodárske výhody

Ochrana subjektívnych práv

Žaloba (*actio*) – je to procesný prostriedok na presadenie subjektívneho práva, poškodený takto uplatňuje svoje subjektívne práva. Žalobu v Ríme podával poškodený, každá žaloba musela mať žalovateľa a daný žalovateľ musel vedieť akú žalobu použiť, napr. žaloba z krádeže nebola to isté ako žaloba z lúpeže a ak žalobca použil nesprávnu žalobu mohol automaticky prehrať spor, preto sa pred začatím sporu radilo s právnikmi, či je daná žaloba použiteľná. V Ríme sa žalovalo vždy s niekým a nie niekoho, po použití žaloby zohrávala dôležitú úlohu zmluva o spore (*litis contestatio*), v ňom sa obe strany dohodli na podmienkach sporu – kto bude rozhodca, za akých podmienok je ochotní obvinený plniť podmienky žalobcu, atď.. Žaloba nadobúdala abstraktný charakter v poklasickej a justiniánskej dobe, stala jednostranným aktom na vymáhanie subjektívnych práv.

Žaloba mala lehotu, kedy bola použiteľná, aj v Ríme existovalo premlčanie a preklúzia:

- a) **premlčanie** – ak sa poruší subjektívne právo napr. sa nesplatí dlh, tak poškodený získa k dispozícii žalobu – „žaloba sa narodila“ (*actio nata*), od tohto okamihu plynie zákonom stanovená lehota, počas kt. sa žaloba dala aplikovať, počas tejto lehoty mal poškodený nárok požiť žalobu aj právny nárok vyplývajúci z porušenia subjektívneho práva, napr. právo na splatenie dlhu; po uplynutí premlčacej lehoty však právo na žalobu zaniklo a sudca ju môže zamietnúť *ex offio*, právny nárok však ostáva, ale už sa nemôže vymáhať žalobou, ak by napr. poškodený dostal peniaze naspäť od dlžníka po uplynutí premlčacej lehoty, dlžník tento krok nemôže pokladať za porušenie jeho subjektívnych práv, pretože právny nárok poškodenému ostáva
- b) **preklúzia** (*praeccludere*) – prekluzívna lehota je prepadná lehota a po jej uplynutí s zaniká aj právny nárok vyplývajúci z poškodenia subjektívnych práva, ak by napr. dlžník vyplatil peniaze poškodenému po uplynutí tejto lehoty, môže ich žiadať naspäť z dôvodu neoprávneného obohacovania a použiť žalobu

Druhy žalôb:

1) podľa materiálnej funkcie:

a) **vecná žaloba** (*actio in rem*) – slúži na ochranu absolútnych subjektívnych práv (vecné, dedičské a rodinné), vzťahuje sa na vlastníctvo; tvrdíme, že k určitej veci máme právo užívacie, požívacie, cesty, vodovodu alebo iné právo k cudzej veci; v tomto zmysle je vecná žaloba žaloba záporná (*actio negatoria*); boli namierené proti ktorejkoľvek osobe a preto intencia (*intentio*) žaloby neobsahovala meno obžalovaného, kt. sa ani sám nehájil, hájil spornú vec

b) **osobná žaloba** (*actio in personam*) – slúži na ochranu subjektívnych práv relatívnych (vo všeobecnosti práva záväzkové), kde je sa od obžalovaného žiada určité pozitívne plnenie vyplývajúce z určitých rôznych dôvodov (delikt, zmluva); intencia žaloby zakladala určitú povinnosť (obligáciu) danej konkrétnej osobe, kt. bola povinná sa osobne hájiť, ak sa k súdu nedostavila mohlo na základe rozhodnutia prétora dôjsť predaju jej majetku

2) podľa právneho základu nárokov žaloby:

a) **civilné** (*actio civiles*) – na základe platného občianskeho práva

b) **prétorské** (*actio honorariae*) – civilné právo však neposudzovalo osobitosť jednotlivých prípadov a preto prétor poskytoval ochranu tým, kt. civilné právo nechránilo dostatočne, modifikoval rôzne zložky žaloby alebo prípadu; delili sa na:

a. **fiktívne žaloby** (*actiones ficticiae*) – všetko sa dialo podľa platného práva, ale sudca si mal pri rozhodovaní primyslieť alebo odmyslieť určitú rozhodujúcu skutočnosť, kt. civilné právo vyžadovalo (právna fikcia – z niečoho fiktívneho plynú právne následky), napr. fikcia rímskeho občianstva cudzincovi

b. **žaloby so zámenou subjektov** – iný subjekt je v intencii a iný v kondemnácii (*condemnatio*), dialo sa to pri procesnom alebo inom zastupovaní, ručiteľstve – žalovaný nenesie dôsledky osúdenia

c. **žaloby osnované na faktickú situáciu** (*actiones in factum conceptae*) – v intencii žaloby bol vzťah mimo civilné práva

a prétor prikázal sudcovi osúdiť žalovaného ak by sa skutková podstata potvrdila; nepôužíval sa tu pojem *actio*, ale pretór buď povolil spor (*iudicium dabo*), nepovolil spor (*iudicium non dabo*), žiadal návrat do pôvodného stavu (*in integrum restituum*), rešpektuje uzavretú dohodu, atď.

3) rozdiely boli aj medzi:

- a) **žaloby prísneho práva** (*actiones stricti iuris*) – ich znenie presne zodpovedá určitému typu kontraktov, deliktov, atď.; nepripúšťa sa žiadna osobitosť prípadu (žaloba na vymáhanie pôžičky)
- b) **žaloby spočívajúce na dobromyseľnosti** (*actiones bonae fidei*) – neznali na určité presné plnenie, vsúvala sa do nich doložka dobromyseľnosti (*ex fide bona*), to znamená pre sudcu možnosť súdiť na základe pravidiel slušnosti a prihliadať na okolnosti sporu
- c) **arbitrárne žaloby** (*actiones arbitrariae*) – boli osobné aj vecné a objavili sa až v justiniánskom období, vtedy, ak sudca dospel k presvedčeniu o žalobcovom práve mohol pred vynesení rozsudku ponechať žalovanému dobrú vôľu – vrátiť naspäť spornú vec a tým sa vyhnúť odsúdeniu

4) ďalšie delenie:

- a) **priame žaloby** (*actiones directae*) – pôvodné žaloby civilného a honorárneho práva
- b) **obdobné žaloby** (*actiones utiles*) – žaloby honorárneho práva, kt. priznal prétor s cieľom poskytnúť väčšiu právnu ochranu

5) podľa sledovaného cieľa:

- a) **žaloby meritórne** – slúžili na rozhodnutie v meritórnom spore o spornej právnej otázke, napr. sporná dĺžba a užívanie veci
- b) **žaloby určovacie** – mali vyjasniť právnu alebo skutkovú podstatu a predpokladaný rozsudok (vyjasnenie okolností)
- c) **žaloby exekučné** – mali zabezpečiť nútený výkon trestu

6) podľa predmetu žalobnej žiadosti:

- a) **vymáhacie žaloby** (*actiones rei persecutoriae*) – vymáhanie určitej veci, buď veci samotnej alebo jej peňažnej protihodnoty
- b) **trestné žaloby** (*actiones poenales*) – vymáhanie pokuty
- c) **zmiešané žaloby** (*actiones mixtae*) – vymáhanie protihodnoty, často jedna s druhou splývali

- 7) ďalšie delenie pravdepodobne od Juliovho zákona o súkromných sporoch:
 - a) **zákonné spory** (*iudicia legitima*) – diali sa medzi občanmi v okruhu 1 míle od Ríma pred samosudcom, kt. bol tiež rímsky občan
 - b) **spory spočívajúce na impériu** (*iudicia imperio continentia*) – všetky ostatné spory
- 8) podľa dĺžky trvania:
 - a) **trvalé žaloby** (*actiones perpetuae*) – neplatili tu žiadne časové obmedzenia, od r. 424 sa však aj na ne vzťahovala 30-ročná lehota
 - b) **dočasné žaloby** (*actiones temporales*) – časovo obmedzené, dodržanie lehoty bolo základom žalobnej žiadosti, pretože tu platili premlčacie a prekluzívne lehoty

Námietka (*exceptio*) – proces ju umožňoval vložiť na žiadosť strán, väčšinou ju používal obžalovaný, ale žalovateľ na ňu mohol reagovať svojím tvrdením (*replicatio*) a žalovaný opäť moho použiť ďalšiu námietku (*duplicatio*) atď.. Námietka robila proces pružnejším a spravodlivejším, boli to výtvary prétorského práva, ak ju prétor považoval za významnú mohol sudcovi prikázať zamietnúť spor ak sa preukázala byť pravdivá.

V poklasickej dobe *exceptio* nahradila tzv. *praescriptio*, kt. bola zahrnutá do žalobnej žiadosti a musela sa objasniť pred rozhodovaním. Delila sa na:

- a) **zrušujúca** (*peremptoriae*) – vylučovala žalobu
- b) **dokladajúca** (*dilatoriae*) – vylučovala účinnosť žaloby

Občiansky proces

Historický pohľad na občiansky proces

Žaloba (*actio*) bola skôr dohodou (zmluvou) a po celé st. o nej nerozhodoval štátny orgán; rozhodovanie zporov štátnym orgánom bolo až výsledkom dlhého vývoja, ale za dominátu ochrana subjektívnych práv celkom prešla na štát.

Spočiatku sa do rozhodcovského riešenia občianskych sporov začali miešať pontifikovia, najmä tým, že ho vtlačali do náboženských rituálnych foriem; takýto formalizmus zabezpečoval riešeniu sporu priazeň a ochranu bohov. Pontifikovia formulovali a odporúčali žalobcovi riešiť žalobu – ak žalobcovi žalobu odporúčali pontifikovia, cítil sa istejší vo svojej právnej pozícii. Postupom času sa žalovaní stávali čoraz vzdorovitejšími, dokonca aj v prípadoch, keď nárok žalobcu bol jasný; nemajúc dostatok dôvery v pontifikov, žalobcovia sa začali obracať na štátne orgány ako nositeľov štátnej moci, kt. zahrňala aj funkciu rozhodovať spory, deklarovat', čo je v danej situácii právom (*iurisdictio* alebo *dicere ius*). Pre mnohých žalovaných však ani autorita predstaviteľa štátnej moci nebola dostatočným dôvodom – ak žalovaný zotrval v odpore proti žalobe, magistrát odkázal sporové strany na súkromného rozhodcu alebo sudcu (*arbiter, iudex*).

Celý spor sa teda odohrával spravidla v dvoch etapách:

1. **pred magistrátom** – táto etapa sa nazýva konaním *in iure*
2. **pred sudcom** – táto etapa sa nazýva konaním *in iudicio*

Poslaním magistráta bolo skôr len predsedat' sporu aby bol riadne nastolený, poskytnúť pomoc žalobám, kt. žalovaný neodporovali alebo kt. boli celkom jasne podložené. V histórii zabezpečovania súdnej ochrany subjektívnych práv sa v rímskom práve uplanili 3 procesné systémy:

- 1) **legisakčný** – proces je charakteristický pre obdobie republiky, pre legisakčný proces bolo charakteristické, že magistrátovo preskúmanie sa obmedzovalo len na to, že vzal na vedomie tvrdenia sporových strán a potom nasledoval priamy ochranný zákrok samého magistrátu alebo magistrát odkázal spornú vec na sudcu; v oblasti civilného práva mu začal konkurovať proces formulový jednak tým, že ho pre niektoré žaloby uznal Aebutiov zákon a jednak ho pre všetky spory pripustil zákon cisára Augusta o súdnom procese.
- 2) **formulový** – tu už bol magistrát aktívnejší, podrobne sa oboznámil so stanoviskom žalobcu i žalovaného a v spolupráci s nimi vymedzil vlastný predmet a rozsah sporu a odkázal vec na sudcu; formulový proces bol v praxi čoraz viac zatláčaný kogničným procesom až ho ako „puntičkársky“ celkom zrušili cisári Konštantín I a Konštantín II r. 342
- 3) **kogničný** – celkom ovládol vybavovanie súkromnoprávných sporov, v kogničnom procese magistrát úplne prevzal preskúmanie i rozhodnutie spornej veci

Legisakčný a formulový proces predstavovali tzv. **riadny proces** (*cognitio ordinaria* – riadne preskúmanie spornej veci), zato kogničný proces bol **mimoriadnym procesom** (*cognitio extra ordinem* – preskúmanie mimoriadneho procesu).

Procesné právo zaraďujeme medzi tzv. **formálne práva** lebo sa zameriava predovšetkým na úpravu formálneho postupu pri ochrane subjektívnych práv.

V civilnom rímskom procese hrali veľkú úlohu najmä také články procesu, kt. spočívali v ľuďoch alebo kt. ľudia mohli ovplyvniť. Do tohto okruhu patrili predovšetkým osoby zúčastnené na procese ako prétor, sudca ale aj svedkovia alebo advokáti. Úspech v civilnom procese neraz určovalo

mocenské postavenie sporových strán. V skutočnosti len v prípadoch, kde medzi sporovými stranami neboli výraznejšie mocenské rozdiely fungoval civilný proces normálne. Ešte horšie to bolo pri rozhodovaní sporov provinčného obyvateľstva, kt. bolo celkom vystavené ľubovôli rímskeho miestodržiteľa a jeho úradníkov. Napriek nedostatkom rímsky civilný proces má mnoho pozitívnych črt, kt. úspešne pretrvali stáročia.

Orgány súdnej ochrany

Medzi orgány súdnej ochrany treba zahrnúť:

I. orgány štátnej moci

Po páde kráľovstva to boli republikánske orgány, spočiatku konzuli a neskôr, od roku 367 pnl. **prétori**, najmä v sporovej agende (*iurisdictio contentiosa*), nespоровú agendu (*iurisdictio voluntaria*) si ponechávali konzuli. Sporová agenda bola veľmi bohatá, v Itálii ju prétori vybavovali prostredníctvom poverených súdnych úradníkov.

Za principátu, keď sa v praxi začal uplatňovať kogničný proces okrem vyšších orgánov prichádzali do úvahy aj nové jurisdikčné orgány. Bol to sám **princeps**, kt. však často namiesto seba poveroval touto funkciou riadne republikánske orgány. Princeps však vytvoril na *cognitio extra ordinem* nové úrady. Takými bolo **prefekt prétoriánov** a **mestský prefekt** najprv ako odvolacia inštancia pre Rím a Itáliu aj špeciálni súdni úradníci (*iuridici*) ako sudcovia prvej inštancie. Aj títo úradníci pre kogničné súdnictvo mali po ruke **poradný orgán** (*consilium*) a niektoré spory mohli zveriť na rozhodnutie delegovaným sudcom.

Za absolútneho cisárstva bol odstránený formulový proces a s ním aj republikánsky aparát. Až do konca tretieho storočia bola súdna organizácia dvojstupňová. Reformy cisára Diokleciána v rokoch 284 až 305 ju zmenili na štvorstupňovú (obec, provincia, diecéza a prefektúra). Aj naďalej zostala prax delegovať pomocných sudcov. Súdna organizácia bola neprehľadná a výhodná len pre majetných a vplyvných občanov, preto bol pre nižšie vrstvy obyvateľstva zriadený tzv. **obhajca chudobných**

(*defensor lebis*), kt. sa neskôr zmenil na prvostupňového **obecného sudcu** (*defensor civitatis*). Nedostatky tejto štátnej súdnej organizácie spôsobili, že sporové strany z radov kresťanov sa začali so svojimi svetskými súkromnými spormi obracať na **biskupa** (*episcopalis audientia*).

II. orgány súkromného súdnictva

V legisakčnom a formulovom procese sa stretávame so samosudcami (*iudex unus*) a so súdom kolegiátnym alebo zborovým.

Samosudcom bola súkromná osoba, kt. magistrát v spolupráci so sporovými stranami poveril rozhodnúť určitý spor. Existoval **zoznam občanov** (*album iudicum selectorum*), kt. mohli byť sudcami v spore; zoznam zostavovali prétori, za principátu cisári. Kritéria pre výber občanov do zoznamu sudcov boli prísne triedne, v zozname boli senátori neskôr aj jazdci a za cisárstva všetky majetné osoby. Výber sudcu sa uskutočňoval na základe dohody sporových strán alebo žrebom, výnimočne so súhlasom prétora mohli strany vybrať sudcu aj z osôb, kt. neboli v zozname.

V Ríme existoval kolegiátny súd len za republiky – tzv. **centumvirálny súd**, nazvaný podľa toho že sa skladal zo stočlenného zboru, v praxi účinkoval spravidla v menejčlenných senátoch. Do jeho kompetencie patrili dedičské veci, ak hodnota pozostalosti prevyšovala 100 000 sesterciov, veci pozemkového vlastníctva a právneho statusu človeka. Ďalej to bol **súd decemvirálny** pre spory týkajúce sa osobnej slobody; **súd rekuperátorov**, kt. podobne ako porota rozhodoval niektoré urgentné spory, napr. spory osobnej slobody a trestných činov.

Právna ochrana legisakčným a formulovým procesom bola za republiky pre sporové strany zásadne bezplatná. Ani štátni funkcionári neboli platení a ani neboli odkázaný na plat; bezplatnosť republikánskych funkcionárov ich zvädzala k úplatkárstvu a korupcii. Od zásady bezplatnosti civilného procesu sa však začalo upúšťať až na začiatku pricipátu. V kogničnom procese sa honoráre pre advokátov a poplatky v prospech štátu a súdneho personálu sa stali pravidlom. Bezplatnosť sa zrušila.

Pred všetkými súdnymi orgánmi a vo všetkých troch systémoch civilného procesu sa ako rokovacia reč používala latinčina. Najmä vo východných provinciách sa veľmi často pripúšťala gréčtina, kt. sa neskôr udomácnila aj v cisárskej kancelárii.

Už aj v rímskom civilnom procese sa nastolila otázka, k. súd z celej súdnej škály je kompetentný rozhodnúť určitú spornú vec. V zásade **miestne príslušný** bol súd v bydlisku žalovaného alebo súd, v okruhu ktorého sa nachádzala sporná vec alebo kde došlo k deliktu alebo napokon súd, na kt. sa strany dohodli. Vecne príslušný bol prétor, miestodržiteľia v provinciách, cudzinecký prétor v Ríme, kým kurulský edil bol príslušný rozhodovať spory týkajúce sa živého ako aj mrtvého tovaru na trhoch. Podobne obmedzene bol vecne príslušný centumvirálny súd, decemvirálny súd a súd rekuperátorov. V kogničnom procese sa vytvorila **hierarchická súdna organizácia**, miestnym sudcom boli zverené len spory, kt. predmet mal nižšiu hodnotu (*causae minores*), kým spory s vyššou hodnotou (*causae maiores*) boli vyhradené vyšším súdnym orgánom.

V spojitosti s kogničným procesom obstaranie a udržiavanie vhodných priestorov na výkon súdnictva išlo na ťarchu cisára. Pri zlúčení súdnictva s administratívou sa ukázalo ako nevyhnutné, aby rozhodujúci orgán zostával vo svojej **úradovni** a aby sa sporové strany i s dôkaznými prostriedkami dostavili pred neho. Vyžadoval si to písomný charakter procesu, čo malo za následok obmedzenie prístupu širšej verejnosti.

Tieto problémy nejestvovali za legisakčného a formulového procesu. Pokiaľ šlo o činnosť prétora v štádiu *in iure*, vykonával túto svoju funkciu **verejne na námestí** (*forum, comitium*), sediac na vyvýšenom mieste (*pro tribunali*) v kurulskom kresle (*sella curulis*) a v kruhu poradcov a sprievodcov; nesprovú agendu vybavoval prétor menej okázalo a celkom neformálne vybavoval veci týkajúce sa otrokov. Súkromní sudcovia rozhodovali vo vlastných domoch alebo na nádвориach, prípadne aj na námestí vždy aj s možnosťou účasti verejnosti.

Konanie *in iure* sa nemohlo uskutočniť v dňoch zasvätených bohom (*dies nefasti*), v dňoch verejných zhromaždení a slávností a po uznaní kresťanstva

ani v dňoch kresťanských sviatkov. Takmer tretina roka bola vylúčená zo súdnych dní.

Sporové strany

Platila zásada: „kde niet žalobcu, niet ani sudcu“. Ako sporové strany preto nevyhnutne vystupovali žalobca (*actor*) a žalovaný (*reus*); sprovou stranou bol spravidla jednotlivec, ale mohli ňou byť aj viacerí jednotlivci spoločne. Sporové strany disponovali celým sporom – **dispozičná zásada**, tá bola v podstate smerodajná vo všetkých troch procesných systémoch.

Ako procesná strana mohol byť len ten, kto bol procesne spôsobilý. Rímske procesné právo rozoznávalo tieto druhy procesnej spôsobilosti:

- a. **spôsobilosť byť účastníkom civilného sporu ako žalobca alebo ako žalovaný** – nemali otroci a ženy podriadené otcovskej alebo manželskej moci
- b. **spôsobilosť na procesné úkony, teda vystupovať v procese s právnymi účinkami** – chýbala nedospelým a duševne chorým osobám, rovnako ako pri spôsobilosti na právne úkony; až do poklasickej doby ju nemali ani otroci, hoci inak mali spôsobilosť na právne úkony, ženám sa táto spôsobilosť priznala až koncom 3. storočia n.l. a deťom v otcovskej moci sčasti až za Justiniána
- c. **spôsobilosť robiť návrhy pred súdom** – chýbala niektorým maloletým osobám a hluchonemým, ako zástupcovia nemohli robiť návrhy za druhých ženy, slepí a niektorí nečestní (*infames*)

Utvorili sa dve formy procesného zastúpenia:

- i. **cognitor** – jeho predstavili v prítomnosti druhej strany ako zástupcu a to slávnostným prednesením formuly; žalovaný, ktorý dosadil kognitora, spravidla musel dať žalobcovi garanciu, že rozsudok splní (*cautio iudicatum solvi*); v justiniánskom práve sa upustilo od tejto formy procesného zastúpenia.
- ii. **procurator** – bol dosazovaný celkom neformálne jednostranným prejavom zastúpeného

Ako procesní zástupcovia vystupovali tútori, kurátori a oprávnené orgány korporácií a obcí. Za procesných zástupcov nemožno pokladať procesných pomocníkov a poradcov (*oratores, advocati, patroni*), kt. si strany priberali a to v konaní *in iure* z osôb, ktoré poznali právo, kým v konaní *in iudicio* z osob obdarených výrečnosťou.

Legisakčný proces

Systém legisakčného procesu bol najstaršou formou súdnej ochrany práva. Pravdepodobne sa vytvoril zo starších foriem súkromnej ochrany, kt. ohraničovali pod vplyvom pontifikálnej jurisprudencie a účasti štátneho orgánu začleňujúceho sa do procesného konania. Platí to najmä o najstarších *legis actiones, legis actio sacramento* a *legis actio per manus iniunctionem*. Plebs si v Zákone XII tabúl vymohol vyhovujúcejšiu a miernejšiu *legis actio per iudicia arbitrive postulationem*. Ďalšie zákonné úpravy zdokonalili a obohatili celý systém legisakčného procesu.

Legisakčný proces spravidla prebiehal v dvoch fázach:

1. **před štátnym súdnym predstaviteľom** (*in iure*)
2. **pred súkromným sudcom** (*apud iudicem*)

Výnimkou zo zásady týchto dvoch fáz bola iba *legis actio per pignoris capionem*.

Zmyslom fázy *in iure* bolo nastoliť spor presne podľa formálnych schém a preto si žiadala prítomnosť oboch strán; ak žalovaný odopieral poslúchnuť žalobcovu výzvu dosatviť sa pred súd (*in ius vocatio*), žalobca potom čo si overil toto odmietnutie svedkami, mohol ho pred súd priviesť fyzickým násilím. V *in iure* ďalej žalobca v slávnostnej schéme vyhlásil svoje právo, opierajúce sa presne o slová zákona a po tom buď:

- a. v takej istej forme vyslovil aj žalovaný
- b. žalovaný sa nevyslovil, lebo si nebol istý svojim právom

V prípade, že došlo k **dohode o rozhodnutí sporu** (*litis contestatio*) magistrát priznal žalobu a sporové strany odkázal na sudcu, aby vyniesol rozsudok (*sententia*). V prípade, že ešte nebolo treba vec preskúmať (žalovaný neprotestoval a nemal nijaké argumenty na protest), magistrát neodkazoval spor na sudcu, ale sám buď autoritatívne potvrdil (*addicere*) žalobcovo vyhlásenie alebo, že nie je v súlade so zákonom a odoprel mu žalobu (*actionem denegat*).

Systém legisakčného procesu zahŕňal len päť legisakcií, tri rozhodujúce a dve exekučné. Proces bol celkovo nepružný, čo súviselo s prísnou viazanosťou na civilný zákon, kt. bol formálny a obmedzoval sa tiež len na rímskych občanov. V 2. storočí pnl. širším zainteresovaním mestského prétora do procesného konania zanikol novým spôsobom, formulovým procesom.

Legisakčné procesy:

- 1) **legis actio sacramento** – táto žaloba mala všeobecný charakter v tom zmysle, že ju žalobca mohol použiť v každom prípade, jej osobitosť spočívala v tom, že jeden z účastníkov, spravidla žalobca, v konaní *in iure* vyzval pred svedkami odporu, spravidla žalovaného, aby každý z nich sľúbil určitú **obet'** (*sacramentum*) bohom, ak sa jeho tvrdenie v spore ukáže ako nepravdivé; výška sacramenta vychádzala z hodnoty predmetu sporu

Pri *legis actio sacramento* boli známe dva postupy podľa toho, či predmetom sporu bolo absolútne právo (*legis actio sacramento in rem*) alebo relatívne právo (*legis actio sacramento in personam*):

- a) **legis actio sacramento in rem** – predpokladala okrem strán aj prítomnosť veci (ak išlo o nehnuteľnosti, symbolicky aspoň hruď alebo tehlu z domu; ak išlo o stádo oviec, napr. jednu ovcu a pod.); celý spor sa začal **vindikáciou a kontravindikáciou** strán a *in iure* vyústil do stávky, stáli proti sebe dve rovnaké tvrdenia sporových strán; strany si potom formálne vymenili mienky o dôvode svojho tvrdeného práva, každá strana potom zložila určenú sumu; tiež bolo treba zariadiť, čo urobiť so spornou vecou, než sa rozhodne –

magistrát to riešil tak, že dočasnú držbu spornej veci pririekol jednej zo strán alebo tretej osobe

Tu boli vo výhode nemajetní, ak túto výzvu na stávkku druhá strana neprijala, tým vlastne potvrdila nesprávne stanovisko a teda bolo možné sa jej zmocniť (*manus iniectio*).

Ak druhá strana výzvu na stávkku prijala, obe strany slávnostne vyzvali na **stávkové obete** (*sacramenta*) a ich **garantovanie** (*praedes sacramenti*). Vec sa odovzdala sudcovi, aby rozhodol, stávka ktorej sporovej strany je podložená (*sacramentum iustum*); víťaznej strane sa predmet stávky vrátil.

- b) **legis actio sacramento in personam** – konanie pred magistrátom sa nemohlo začínať vindikáciou a kontravindikáciou, lebo nešlo o spor o absolútne právo; tu žalobca formálne tvrdil, že žalovaný je mu zaviazaný a aby to, čo on tvrdí, žalovaný alebo uznal, alebo poprel; keď to žalovaný poprel, vyzval ho žalobca takým spôsobom, ako pri *actio in rem*, na stávkku
- 2) **legis actio per iudicis arbitrive postulationem** – táto žaloba vznikla neskôršie, nevyžadovala nijaké *sacramentum* a mohla sa použiť len na ochranu určitých práv, najmä zo slávnostného sľubu, na rozdelenie spoluvlastníctva a na určenie hraníc medzi pozemkami; po tvrdení žalobcu a jeho odmietnutí žalovaným žalobca žiadal prétora, aby dosadil sudcu alebo rozhodcu.
- 3) **legis actio per condictionem** – bola to najmladšia z legisakcií, tiež sa nevyžadovalo *sacramentum* a znela vždy na určité plnenie; pri tejto žalobe po prednesení nároku a jeho odmietnutí žalovaným, žalobca hneď vyzval žalovaného, aby sa dostavil na konanie (*in iure*) o 30 dní, aby sa spolu dohodli o sudcovi; v tomto čase mal žalovaný zvážiť, či sa pustí do sporu, alebo nie; formula bola spravidla štylizovaná abstraktne a na určitú vec

Toto ultimátum spravidla primalo žalovaného zaplatiť dlžobu pred uplynutím tohto medziobdobia.

- 4) **legis actio per manus iniectioem** – cieľom tejto žaloby bolo zabezpečiť veriteľovi exekúciu na osobu, na telo neplatiaceho dlžníka; spočívala v tom, že veriteľ pred prétorom formálne, prednesúc nesplnenie rozsudku, položil ruku (*manus iniectio*) na dlžníka, a tým sa ujímal moci nad jeho osobou; v dôsledku tohto reálneho zmocnenia sa dlžníka mohol s ním veriteľ voľne nakladať, dokonca ho mohol zabiť alebo predať do otroctva, ak dlžník sám alebo niekto za neho nezaplatil (*manum depellere*) dlžobu.

Prebiehalo to takto; keď sa však dlžník sám nevyplatil, alebo sa ho ani nikto ako rukojemník nezastal, prétor pririekol dlžníka veriteľovi. Ten si ho odviedol, mohol ho do 60 dní držať, spútať ho do okov, ale musel ho živiť, ak sa dlžník sám alebo niekto iný o neho nepostaral resp. o jeho výživu.

Veriteľ bol potom povinný predviesť dlžníka trikrát za sebou v trhový deň k prétorovi a tam verejne oznámiť, pre akú sumu ho väzní. Keď ani na tretí trhový deň nikto dlžníka nevykúpil, mohol ho veriteľ zabiť alebo predať do otroctva (*trans Tiberium* – za Tiber, teda do cudiny). Neskôr tento postup zmiernili v tom zmysle, že veriteľ mohol zadržiavať dlžníka dovtedy, kým mu neodpracoval dlh.

- 5) **legis actio per pignoris capionem** – zmyslom tejto žaloby, používanej len výnimočne, bolo zabezpečiť záloh pre veriteľa zmocnením sa nejakej nehnuteľnej veci, ktorá patrila dlžníkovi; prítomnosť dlžníka sa nevyžadovala a mohlo sa tak stať v ktorýkoľvek deň, aj *dies nefasti*

Formulový proces

Formulový proces (*per formulas* alebo aj *per concepta verba*) vznikol na súde cudzineckého prétora ešte v predklasickej dobe popri legisakčnom procese; postupne ho používal aj mestský prétor v sporoch medzi rímskymi občanmi. Túto prax potvrdil aj **Aebutiov zákon** (*lex Aebutia*), ak sa na tom dohodli procesné strany, bolo to nevyhnutné v zmysle zásady „nie dvakrát v tej istej veci“ (*ne bis de eadem re*), stranám bolo umožnené súdiť sa alebo normálnym legisakčným procesom alebo z ich obojstrannej vôle formulovým procesom. **Júliov zákon o súkromnom súdnictve** (*lex Iulia iudiciorum privatorum*) zaviedol ako riadny druh súdneho procesu len proces formulový a legisakčný proces zostal naďalej len ako výnimka. Pri legisakčnom procese sa v praxi ako nedostatok zdalo to, že sa mohol uskutočniť len medzi rímskymi občanmi, bol priveľmi formálny a že úloha súdneho magistráta bola pomerne pasívna; formulový proces odstraňoval predovšetkým tieto nedostatky. Sprístupnil sa aj cudzincom, súdny magistrát bol v konaní *in iure* oveľa aktívnejší, a tým ustúpila dovtedajšia prísna formálnosť.

Poslaním súdneho magistráta, spravidla prétora, nebolo iba vypočúť určité formálne schémy prednášané sporovými stranami, ale keď sa strany so svojim sporom obrátili na prétora, voľne s nimi prediskutoval predmet a okolnosti sporu, uvážiť podľa zásad slušnosti a spravodlivosti ich žiadosti a stanoviská, prejavíť pred nimi aj svoj názor na to, v akých hraniciach sa mu zdá požiadavka žalobcu oprávnená a čo posilňuje stranu žalovaného; táto diskusia s prétorom vyústila do **konkretizácie a formulácie** (*conceptio verborum*). Takto po diskusii žalobca prečítal spoločne sformulované stanovisko žalovanému a ten sa vyjadril, že ho prijíma. Na základe súhlasu strán, dohody o predmete a podmienkach ich sporu (*litis contestatio*) poveril prétor sudcu preskúmať a rozhodnúť spor.

Vo formulovom procese sa rozoznávalo:

1. **konanie pred magistrátom** (*in iure*):

Vo formulovom procese zohral **prétor** v konaní *in iure* významnú úlohu. Pred ním sa mali v podstate objasniť tieto časti procesu:

- a. určiť sudcu a vymedziť mu rámec pôsobnosti, v kt. sa mal pohybovať pri preskúmaní skutkového stavu a pri vynesení oslobodzujúceho alebo odcudzujúceho rozsudku (*odsúd' – condemnato*, *oslobod' – absolvito*)
- b. formulovať, vymedziť žalobcovu požiadavku a jej zdôvodnenie, aby jej sudca vyhovel a aby tvrdenie žalovaného vyznelo ako nepodložené
- c. vymedziť argumentáciu žalovaného tak, aby vyznela ako oprávnená a naopak požiadavka žalobcu ako nepodložená

V týchto dvoch posledných častiach procesu sa kryštalizovalo, čo je vlastne medzi stranami sporné, tzv. **meritum sporu**.

Konanie *in iure* sa začínalo tým, že sa sporné strany dostavili pred magistráta a končilo sa litiskontestáciou. Žalobca vyzval žalovaného, aby sa dostavil pred magistráta, avšak nestačilo ho už iba vyzvať, ale žalobca mal žalovanému oznámiť, že ho chce žalovať a v akej veci (*edere actionem*). Ak žalovaný výzvu neposlúchol, mohol žalobca použiť násilie a prétor mu mohol priznať zmocnenie sa jeho majetku. Žalovaný mohol dať garanciu, že príde v určený deň (*vadimonium*) alebo sa zaňho niekto solventný mohol zaručiť (*vindex*).

Ak sa žalovaný dostavil, žalobca formálne predniesol svoju žalobnú žiadosť a prípadne označil formulu, kt. našiel na tento prípad v edikte a zároveň požiadal prétora, aby mu povolil spor a **priznal žiadanú žalobu** (*postulatio actionis*).

Žalovaný spravidla nesúhlasil s prednesom žalobcu a rozvinul diskusiu, prečo magistrát má **žalobu proti nemu odoprieť** (*denegare actionem*). Na základe tejto diskusie a svojich dojmov magistrát rozhodol:

- a. či žalobu odoprie
- b. či žalobu povolí a v akom rámci (*actionem dare*)

Keďže magistrát nepreskúmal podstatu žalobcovej žiadosti a jej materiálnu oprávnenosť, odoprel žalobu len zo zjavných dôvodov; takými dôvodmi mohli byť najmä: celkom zjavne nesprávne uvedenie skutkového stavu alebo požadovanie celkom zjavne nesprávnej žaloby alebo nedostatok spôsobilosti na procesné úkony na strane žalobcu. Hneď na začiatku konania pred magistrátom bolo v záujme žalobcu opýtať sa žalovaného na okolnosti, od ktorých závisela jeho pasívna spôsobilosť byť odporcom v tomto spore.

Mohlo sa stať aj to, že žalovaný po diskusii pred magistrátom sa rozhodol uznať žalobcov nárok (*confessio in iure*). Mohla však zostať sporná výška nároku a na jej ustálenie mohol prétor priznať **žalobu z uznania** (*actio confessoria*). Spor bolo možné odstrániť pred magistrátom aj **prísahou** (*iusiurandum in iure*), uskutočnilo sa to tak, že s dovolením magistráta žalobca vyzval žalovaného, aby odprisahal, že žalobcovi nič nedlhuje. Žalovaný alebo odprisahal a tým sa spor končil alebo prísahu odoprel a vtedy bol v situácii nebrániaceho sa, alebo mohol vrátiť prísahu žalobcovi, aby odprisahal, že žalovaný mu dlhuje to, čoho sa žalobou domáha. Ak žalobca odprisahal, získal tým titul na exekúciu proti žalovanému – niekedy sa **pokonávkou** (*transactio*) skončil spor už v konaní pred magistrátom.

Ak sa žalovaný nebránil proti žalobe, magistrát splnomocnil žalobcu, aby si odviedol žalovaného do súkromnej väzby, čím sa na žalovaného urobil nátlak aj tým, že priznal žalobcovi **držbu na celý majetok žalovaného** (*missio in bona*) s rizikom, že ho prípadne rozpredá (konkurz).

Tento prostriedok nátlaku sa ukazoval ako nevyhnutný pri žalobách *in personam*. Ak takéto popieranie bolo celkom bezdôvodné (*infitiatio*), žalovaný býval odsúdený na dvojnásobok. Platila totiž zásada: „Popieraním narastá spor na dvojnásobok“ (*Lis infitiando crescit in duplum*). Pri žalobách *in rem* žalovaný nebol povinný spolupracovať, mohol sa sporu vyhnúť a urobiť ho bezpredmetným len vtedy, ak nebránil žalobcovi vo výkone jeho práva. Platila zásada: „Nikoho nemožno proti jeho vôli nútiť brániť vec“ (*Invitus nemo rem cogitur defendere*).

Často však žalovaný nepopieral žalobcovo právo, ale tento skutkový stav dopĺňal ďalšími skutočnosťami, ktoré boli spôsobilé zneškodniť žalobu, a prétor ich často bral do úvahy tým spôsobom, že ich vsunul do priznanej

žalobnej formuly ako námietku (*exceptio*). Keď bolo z prednesov žalobcu a žalovaného zrejmé, že sú ochotní dať spornú vec preskúmať, magistrát dosadil stranami zvoleného sudcu a potvrdil spoločne štylizovanú **žalobnú formulu**. Žalobná formula bola v podstate smernicou a rámcom, ktorými sa sudcovi určovalo, za akých podmienok a na aké plnenie má žalovaného odsúdiť v prospech žalobcu a za akých podmienok ho má oslobodiť.

Na začiatku formuly sa spravidla zároveň v imperatívive uvádzalo meno sudcu. Prétor dekrétom vyriekol, že žalobcovi proti žalovanému **povoľuje viesť súdny spor** (*iudicium dare*). Základom procesu bola dohoda sporových strán tak o sudcovi, ako aj o predmete sporu a tiež o tom, že sa vynesenému rozhodnutiu podriadia (*litis contestatio*). Preto po litiskontestácii nielen žalobca alebo žalovaný už spravidla nemohli prednášať nové tvrdenia, žiadosti alebo námietky, ale ani sudca nemohol ísť za takto vymedzené hranice, najmä nemohol nahrádzať iniciatívu sporových strán; *litis contestatio* znamenala začatie vlastného procesu.

Litis contestatio vyvoláva medzi stranami v spore významné účinky:

- a) právny vzťah medzi stranami sa obnovil (*novatio*), lebo ak sa dokázala pravdivosť vo formule predpokladaného skutkového stavu, namiesto doterajšieho žalobcovho nároku na plnenie nastúpil jeho nárok na odsúdenie žalovaného.
- b) litiskontestácia teda skonzumovala pôvodné žalobcovo právo, ktoré mohol žalobca realizovať len prostredníctvom vyneseného rozsudku a ak rozsudok nebol preň priaznivý, stratil svoj nárok úplne; ak by žalobca opäť predniesol žalobný nárok v tejto veci, magistrát mal *ipso iure* odmietnuť takúto žiadosť žalobcu v prípade, ak to bol obligačný nárok opierajúci sa o *ius civile*, vo všetkých ostatných prípadoch mohol žalovaný vysloviť **námietku už rozhodnutej veci** (*exceptio rei iudicata*) alebo **námietku veci nastolenej pred rozhodcom** (*exceptio in iudicium deductae*); poklasická doba zmiernila tento vylučovací účinok litiskontestácie.
- c) litiskontestácia prerušovala premlčanie žaloby
- d) žalovaný mohol byť odsúdený len vtedy, ak žalobcovo právo jestvovalo v čase litiskontestácie a dokonca ani jeho neskorší zánik

nevyučoval odsúdenie; táto tvrdosť sa neskôr v poklasickej dobe nepripúšťala pri *iudicia bonae fidei*

- e) keďže smerodajný bol okamih litiskontestácie, odsúdený žalovaný mal vydať žalobcovi všetko, čo by tento bol mal, keby žalovaný bol jeho nárok splnil v okamihu litiskontestácie, teda najmä plody, zodpovednosť za skazu a zhoršenie. Nedobromyseľný žalovaný bol po litiskontestácii zodpovedný aj za náhodnú škodu.
- f) po litiskontestácii nebolo možné v nijakom smere meniť žalobnú formulu, bolo možné len žiadať prétor, aby ju prepísal na inú osobu, napr. pri zmene osoby sudcu (*translatio iudici*).
- g) veci, ktoré sa litiskontestáciou stali predmetom sporu, nesmela žiadna zo strán scudziť.

Žalobná formula bola smernicou pre sudcu. Táto smernica sa musela starostlivo pripraviť, písomne skoncipovať a stručne vyjadriť v jedinej vete. To bola práca veľmi náročná a preto sa spravidla prétor i procesné strany radili o veci s právnikmi (*iuris-consulti*). Žalobná formula zohrala v rozvoji rímskeho súkromného práva ďalekosiahlu úlohu a to tým viac, že v rímskom práve sa v podstate stotožňovalo subjektívne právo so žalobou.

Prétor nevytváral pre každý konkrétny prípad novú formulu, ale preberal osvedčené formuly. Celý rad vzorových formúl bol uvedený v jeho edikte a len na prípady, kt. neboli pokryté formulami v edikte, vytváral nové formuly, či už ako *actiones in factum*, alebo ako *actiones utiles*.

Formula pozostávala z hlavných častí a vedľajších častí; hlavnými časťami boli:

1. na prvom mieste bývalo **dosadenie sudcu** alebo porotcov
2. **žalobná žiadosť** (*intentio*) – vymedzovala podstatu žaloby, a to tým, že v zásade objasňovala sporové strany, skutkový vzťah právneho vzťahu medzi nimi a napokon žiadosť žalobcu (*petitum*), teda základ a predmet žaloby; *intentio* obsahovala: kto, koho, prečo a o čo žaluje; prétor formuloval ju nielen s odvolávaním sa na právny vzťah medzi

stranami (*intentio in ius concepta*), ale aj s odvolávaním sa na faktickú situáciu (*intentio in factum concepta*)

Podľa vymedzenia predmetu žaloby bola ***intentio in ius concepta*** buď určitá (*certa*), alebo neurčitá (*incerta*); ak bola neurčitá, sudca dostal kritérium, ako vymedziť plnenie žalovaného.

3. ***zmocnenie na rozsúdenie, odsúdenie*** (*condemnatio*) – len výnimočne chýbala pri určovacích žalobách; *condemnatio* prikazovala sudcovi žalovaného odsúdiť alebo oslobodiť podľa toho, či sa po dokazovaní bude žalobca žiadať javiť ako pravdivý, alebo nie

Vedľajšími časťami boli najmä *demonstratio*, *adiudicatio*, *taxatio*, *praescriptio* a *exceptio*, vrátane rôznych klauzúl.

Žalobná žiadosť vo formulovom procese znela vždy na peňažnú sumu (*condemnatio pecuniaria*). *Condemnatio* mohla byť určitá (*certa*), ak znela na vopred určenú peňažnú sumu, alebo neurčitá (*incerta*), ak znela na peňažnú sumu, ktorá sa mala určiť až v rozsudku. So zreteľom na to, *condemnatio certa* súvisela s *intentio certa*, kým *condemnatio incerta* bola v spojitosti s *intentio certa*; v prípade ***condemnatio incerta*** rozhodca mal kondemnačnú sumu v zásade určiť podľa niektorého z týchto štyroch kritérií:

- a. aká je (bola, bude) cena predmetu sporu
- b. aký je (bol, bude) žalobcov záujem
- c. čokoľvek, čo sa má dať, urobiť, prípadne podľa dobromyseľnosti
- d. koľko sa (sudcovi) bude zdať slušné a spravodlivé

Z vedľajších častí žalobnej formuly treba spomenúť predovšetkým *demonstratio* – ***opis skutkového stavu***, kt. sa uvádzal pred intenciou; jej cieľom bolo pri neurčitej intencii spresniť a rozviesť skutkovú podstatu sporu.

Pri žalobách na rozdelenie spoluvlastníctva a na určenie medzí sa stretávame vo formule s ***prisúdením*** (*adiudicatio*), sudca sa ním splnomocňuje prisúdiť do kviritského vlastníctva jednotlivým účastníkom časti spoločnej veci.

Pomocou **taxatio** sa teda v prípadoch neurčitej kondemnácie maximalizovala výška peňažného odsúdenia.

2. konanie pred sudcom (*apud iudicem*):

Zmyslom konania pred sudcom (*apud iudicem*) bolo preskúmať skutkový a právny stav vo formule a vyniesť rozsudok. Aj pre konanie pred sudcom platili určité zásady, kt. vytvorila skôr prax a jurisprudencia.

Konanie pred sudcom sa začalo tým, že sporové strany alebo jedna z nich (spravidla žalobca) prišli k súkromnému sudcovi a požiadali ho, aby v zmysle jeho poverenia za sudcu (*iussum iudicanti*) a na základe formuly uskutočnil svoje poslanie. Stačilo, ak bola prítomná aspoň jedna zo strán, najmä na začiatku konania; ak druhá strana neprišla, sudca pojednával na základe toho, čo mu predostrela alebo doložila prítomná sporová strana. Obe strany mali záujem byť prítomné na pojednávaní, mali záujem, aby sudcu presvedčili o správnosti svojho stanoviska, preto si brali na pomoc alebo sa dali zastupovať pred sudcom advokátmi a rečníkmi a usilovali sa predložiť dôkazy o svojich tvrdeniach.

Konanie sa uskutočnilo ústne, strany si však spravidla jeho priebeh zaznamenali aj písomne. Aj sudca dal slovo rovnako obom stranám, aby sa vyjadrili a predložili dôkazy – **zásada prejednacia alebo kontradiktórnosti a zásada rovnosti strán**. Nemal však právo rozsudok založiť len na prieskume, kt. sám vykonal alebo kt. sa vykonal z jeho iniciatívy (*inquisitiones*); sudca bol prísne viazaný rozhodovať len na základe dokladov a dôkazov strán.

Dôkazné bremeno (*onus probandi*) zaťažovalo toho, kto nejakú okolnosť tvrdil a nie toho, kto ju popieral.

Rozhodcovo oprávnenie rozhodnúť spor bolo časovo obmedzené, pri *iudicia letigima* časové rozpätie bolo 18 mesiacov, pri všetkých ostatných sporoch funkčné obdobie magistráta, kt. sudcu dosadil. Uplynutím 18 mesiacov zanikol aj nárok z litiskontestácie. V ostatných sporoch mohol sa žalobca znova obrátiť na nového magistráta, pokiaľ išlo o nárok z litiskontestácie.

Dokazovanie, sudca a strany voľne rozhodovali, aké skutočnosti sa majú dokazovať a akými prostriedkami; pri hodnotení predložených dôkazov mal sudca úplnú voľnosť – tzv. **zásada voľného hodnotenia dôkazov**.

Ako vhodné dôkazné prostriedky – zároveň aj prostriedky na ovplyvňovanie a formovanie sudcovho presvedčenia sa uznávali všetky prostriedky, z kt. si sudca mohol vyjasňovať skutočnosti na vynesenie rozsudku; boli to najmä:

- a) **výpoveď sporových strán**, prípadne podopretá prísahou; ale tu, na rozdiel od konania *in iure*, prísaha podliehala voľnému hodnoteniu sudcu
- b) **svedkovia** (*testes*) – nebola všeobecná povinnosť svedčiť, ak sa však niekto zúčastnil na formálnych právnych úkonoch a potom neskôr odoprel dosvedčiť tieto úkony, postihol ho právny poriadok ako nehodného a nečestného nespôsobilosťou svedčiť (*improbis intestabilisque*)
- c) listiny rozmanitého druhu, znalci a ďalšie

Mohol sa však vyskytnúť prípad, že dokazovanie neposkytovalo sudcovi dost' podkladov na rozhodnutie, o správnosti ktorého by bol úplne presvedčený, v takom prípade mohol sa sudca vzdať rozhodovania pod prísahou, že sporná vec mu nie je jasná, spor sa potom mohol zveriť inému sudcovi.

Sudca nemal právo opravovať formulu, aj keď chyba bola v nej celkom zjavná, sudca bol v takom prípade povinný žalobu zamietnuť, ale žalobca mohol znovu žalovať o inú vec. Sudca mohol odsúdiť len na výšku uvedenú v kondemnácii, ak by bol žalobca žiadať viac ako mu patrilo, sudca žalobu zamietol a žalobca spravidla nemohol znovu uplatňovať svoj nárok ani v zníženej výške, lebo žalovaný mohol účinne použiť námietku už rozhodnutej veci.

Žalobca mohol *plus petitio* vyvolať dôsledky:

- a. **predmetom sporu** (*re*) – napr. ak vlastník časti veci žiadal celú vec
- b. **časom** (*tempore*) – napr. žaloval pred splatnosťou pohľadávky
- c. **miestom** (*loco*) – napr. žaloval na inom mieste, než kde mohol žiadať plnenie pohľadávky
- d. **právnym dôvodom** (*causa*) – napr. žiadal *species* (*certum*) namiesto veci druhovo neurčenej (*incertum*)

Aj v rímskom práve sa našli prostriedky, kt. mohol žalobca týmto dôsledkom pluspetície predísť alebo ich mohol napraviť. Mohol požiadať prétora o navrátenie do predošlého stavu, alebo mohol použiť žalobu na plnenie na určitom mieste, alebo žiadať vyjadrenie dediča vo veci podielu, alebo vymáhať neurčitú časť vlastníctva a pod.. Po skončení dokazovania vyniesol sudca rozsudok (*sententia, iudicatum*) za prítomnosti oboch strán.

Rozsudok musel zodpovedať žalobnej formule, to znamenalo, že musel odsudzovať na určitú peňažnú sumu alebo oslobodzovať alebo prisudzovať alebo konštatovať určitú skutočnosť. Sudca nebol povinný rozsudok odôvodniť, rozsudok bol v zásade nezmeniteľný riadnymi opravnými prostriedkami a preto sa vynesením stával právoplatným (formálna právoplatnosť). Ako **mimoriadne opravné prostriedky** na zmenu vyneseneho rozsudku odsúdený mal však k dispozícii prétorom povolené navrátenie do predošlého stavu alebo zákrok (*intercesia*) magistráta rovnakého alebo vyššieho stupňa alebo penálnu žalobu proti sudcovi, kt. zavinil nesprávne rozhodnutie.

Tým, že sa spor medzi stranami skončil formálne právoplatným rozsudkom, utvorila sa zároveň medzi stranami nová materiálna platforma. Platila zásada, že **rozhodnutá vec sa prijíma za pravdivú** (*res iudicata pro veritate accipitur*).

Rozsudok mal v zásade len **deklaratórnu silu**, len opätovne deklaroval niekdajšie právo žalobcu, nevytváral pre žalobcu nové právo. Len pri žalobách o deľbu, kde rozsudok obsahoval **prisúdenie** (*adiudicatio*), vznikalo stranám nové právo, rozsudok mal právotvornú, konštitutívnu silu. Inak to je materiálna právoplatnosť rozsudku, lebo rozsudok sa stal základom právneho vzťahu medzi stranami; rozsudok pôsobil len medzi stranami a

nedotýkal sa práv tretích osôb v zmysle zásady, že: „rozsudok medzi dvoma nemá tretím ani škodiť ani prospieť“ (*res inter alios iudicata, aliis neque prodesse debet*). Výnimku tvorili právni nástupcovia pôvodných strán v spore, ak sukcesia nastala po litiskontestácii.

Exekúcia rozsudku

Legisakčný proces mal na výkon rozsudku osobitnú **exekučnú žalobu**, kt. žalobca docielil, že sa zmocnil priamo osoby odsúdeného; aj v období formulového procesu sa zachovala osobitná exekučná žaloba – zmeny nastali v tom, že exekúciu na osobu stále zatláčala exekúcia na majetok odsúdeného.

Po vynesení rozsudku vo formulovom procese bol úspešný žalobca povinný poskytnúť odsúdenému 30 dňovú lehotu na dobrovoľne zaplatenie v rozsudku určenej peňažnej sumy (kondemnačnej sumy). Ak odsúdený v tejto lehote nezaplatil a žalobca ho chcel na zaplatenie donútiť, mal k dispozícii **exekučnú žalobu** (*actio iudicati*). Spôsob jej uplatnenia bol v podstate rovnaký ako v bežnom formulovom procese.

V konaní *in iure* odsúdený spravidla uznal rozsudok a prétor povolil exekúciu; tak ako pri iných žalobách, odsúdený sa mohol pred magistrátom začať brániť proti rozsudku, ak sa obrana odsúdeného zdala oprávnenou, magistrát alebo odoprel pripustiť exekučnú žalobu. Pri exekučnej žalobe mal odsudzujúci rozsudok za následok, že žalobca (exekvent) si so súhlasom magistráta odviedol odsúdeného a držal ho v **súkromnej väzbe** dokiaľ niekto zaňho nezaplatil alebo dokiaľ si dlh odpracoval. Bol to veľmi tvrdý a hrubý nátlak na odsúdeného dlžníka a preto solventný dlžník radšej vyrovnal svoj dlh.

Majetková exekúcia sa ujala z iniciatívy prétora koncom republiky, spočívala v tom, že prétor na návrh veriteľa skonfiškoval všetok majetok dlžníka a dal ho k dispozícii na uspokojenie všetkých veriteľov dlžníka; bol to konkurz (bankrot) dlžníka, lebo sa siahlo na celý jeho majetok v záujme rovnomerného uspokojenia všetkých jeho veriteľov, aj tých, kt. svoje pohľadávky ešte žalobou neuplatnili. Na žiadosť veriteľa mu prétor priznal

držbu dlžníkovho majetku (*missio in bona*), ale len za účelom zachovania správy tohto majetku. Správu dlžníkovho majetku vykonával však spravidla dosadený opatrovník (*curator bonorum*). Tento zákrok proti dlžníkovi sa verejne oznámil, aby sa mohli prihlásiť aj ostatní veritelia. Na to prétor zvolal všetkých prihlásených veriteľov, kt. si zo svojho stredu zvolili správca (*magister bonorum*), správca speňažil dlžníkov majetok (*venditio bonorum*) a to dražbou tomu kupujúcemu (*emptor bonorum*), kt. ponúkol najvyššie uspokojenie pohľadávok veriteľov; takýto kupujúci sa pokladal za univerzálneho nástupcu dlžníka.

Boli prípady, keď sa dlžník bez svojej viny stal neschopným platiť dlhy. Aby sa vyhol personálnej exekúcii a nepočestnosti, za cisára Augusta sa mu dovolilo dobrovoľne odstúpiť veriteľom svoj majetok (*cessio bonorum*); takáta *cessia* sa mohla uskutočniť len s povolením magistráta.

Výnimočne mohlo dôjsť aj k tzv. **singulárnej exekúcii**, k exekúcii len na jednotlivé veci dlžníka; predalo sa len toľko z majetku dlžníka, koľko bolo treba na uspokojenie veriteľa. Takúto výhodu požívali napr. senátori. Tak ako sa dlžníci ukrývali pred osobnou exekúciou, začali dlžníci podvodne ukrývať aj svoj majetok pred majetkovou exekúciou, preto prétor takéto kroky kvalifikoval ako delikt.

Kogničný proces

Už v období panovania cisára Augusta sa stretávame s prípadmi súkromých sporov, o kt. sa nerozhodovalo v riadnom formulovom procese v zmysle *lex Iulia* zo 17. roku pnl., ale mimo platformy riadneho formulového procesu (*cognitio extra ordinem*). Tento spôsob rozhodovania sa spravidla nazýva kogničný proces (preskúmovací proces) alebo mimoriadny súdny proces (*extraordinaria cognitio*). Z vecného hľadiska každý proces bol preskúmovacím a napokon aj kogničný proces sa stal riadnym procesom a platil oveľa dlhšie. Pre kogničné konania bolo príznačné, že štátny orgán rozhodoval súkromný spor bezohľadu na formy formulového procesu; faktom je, že kogničné konanie postupne zatlačalo konanie formulové.

Formulový proces bol v porovnaní s procesom legisakčným nesporným prínosom, bol oveľa pružnejší a bol prístupný všetkým obyvateľom ríše; zásluhou tohto procesu sa nevídaným spôsobom rozvinul rímsky právny poriadok v oblasti súkromného práva a umožnila sa čo najširšia účasť prétora a právovedy na tomto rozvoji. Hospodársko-spoločenské zmeny od konca republiky, ako aj skúsenosti z fungovania formulového procesu odkryli jeho viaceré nedostatky; predovšetkým to bolo jeho rozdelenie na dve štádiá, obmedzené postavenie magistráta i sudcu, komplikovanosť i tvrdosť exekúcie rozsudku. To všetko postupne spôsobilo, že formulový proces nezabezpečoval dostatočnú ochranu subjektívnych práv.

Ak v podmienkach republiky bola deľba rôznych štátnych činností pochopiteľná a najmä ak pre jednotlivé činnosti boli zriadené osobitné orgány, v období principátu a dominátu, keď sa štátna moc koncentrovala v rukách jednej osoby, zdalo sa nepochopiteľné, prečo ten istý štátny orgán vo veciach sporov medzi občanmi nemá mať tú istú voľnosť rozhodovania ako pri výkone ostatnej štátnej činnosti. Preto v týchto nových podmienkach štátneho zriadenia prenikajú tendencie podriaďiť aj vybavovanie a rozhodovanie tým istým pravidlám konania, kt. boli charakteristické pre administratívne konanie. Od začiatku principátu sa prejavilo penikanie administratívnoprávnych foriem do civilného procesu najmä v týchto smeroch:

- a. **cisár** (*princeps*) iba výnimočne zasahoval do rozhodovania súkromných sporov a to len v prípadoch, keď sa naňho obrátil účastník alebo účastníci sporu a žiadali o rozhodnutie, takto bolo v prípadoch nespokojnosti s rozsudkom, cisár rozhodoval akoby o odvolaní proti rozsudku; niekedy sa účastník obrátil na cisára s ešte nerozhodnutým sporom a vtedy, ak cisár uznal za vhodné, poveril svojho úradníka aby takýto spor rozhodol
- b. **konzuli** tiež rešpektovali kompetenciu súdnych úradov; strany sa však na nich obracali podobne ako na cisára (alebo aj na senát) so svojimi súkromnoprávnymi spormi a niektoré tieto prípady tiež vybavili v rámci svojej administratívnej pôsobnosti

- c. **prefekti**, konkrétne *praefectus annonae* , *praefectus vigilum* a *praefectus urbi*, v rámci svojej administratívnej pôsobnosti zasahovali do určitých súkromnoprávných vecí
- d. aj sami **súdni prétori** zasiahli niekedy *extra ordinem* v otázkach, kde nebol možný riadny proces, napr. v otázkach honoráru
- e. časť sťažností proti testamentom bola možná len cestou *extra ordinem*

Všetky zásahy nemali v rámci svojej kompetencie vybavovať prétori.

Kogničný proces sa ujal predovšetkým v provinciách; miestodržiteľ mal všetku kompetenciu , kt. v Ríme vykonávali špecializovaní magistráti. Pri správe provincie mohol len ťažko diferencovať medzi týmito rôznymi úradnými kompetenciami, *praeses* používal právne prostriedky a spôsoby, kt. sa mu ukazovali ako najúčinnnejšie. V polovici 3. storočia sa už ani v cisárskych ani v senátorských provinciách nestretávame s riadnym formulovým procesom. Od Diokleciánovej konštitúcie z r. 294 bol odstránený poriadok súkromného súdnictva v podstate v celej ríši, vrátane Ríma a Itálie.

Zásady kogničného procesu:

- i. v kogničnom procese nachádzame **zásady administratívneho konania**, v kt. úradný orgán používa svoje oprávnenie, aby dosiahol žiadúci výsledok; na miesto súdneho magistráta a sudcu vo formulovom procese nastúpili teraz hierarchicky postavení úradníci štátneho aparátu; hierarchické podriadenie rôznych orgánov však umožnilo aj neúčelné bezpočetné odvolania od najnižšieho až k navyššiemu článku
- ii. administratíva z politických i technických dôvodov neznášala **verejné konania** a od 5. storočia sa spory vybavovali v podstate neverejne (*in secreto*), pri vyhlásení rozsudku sa na konaní mohli zúčastniť len sporové strany a niektoré privilegované osoby.
- iii. v byrokratickom systéme sa **písomnosť** ako pravidlo uvádza aj kogničnom súdnom konaní, trovy za písomnosti museli uhradiť pomocnému personálu vo forme poplatkov (*sportulae*)
- iv. najvýznamnejšou osobitosťou kogničného procesu bolo, že sa nedelil na dve štádia; uskutočňovalo ako **jednotné konanie pred**

úradníkom – sudcom, úradník ako sudca ovláda celý spor za spolupôsobenia sporových strán

Jednotlivé etapy kogničného procesu:

1. **predvolanie žalovaného** – už nebolo iba vecou žalobcu, ale pri ňom spolupôsobil aj úradník – sudca; postupne sa vytvorili tri formy predvolania (evocatio):
 - a) **litis denuntiatio** – tu sa vyžadovalo úradné oznámenie sporu.
 - b) na žiadosť žalobcu sa sám úradník postará o predvolanie žalovaného jednak písomným úradným **predvolávacím rozkazom** (evocatio litteris) alebo **verejnou výzvou na úradnej tabuli** (edicto)
 - c) neskôr sa s úradným predvolaním zároveň doručovala **žaloba prostredníctvom úradníka**, kt. bol zodpovedný za to, že sa žalovaný dostaví na súd, pre prípad, že by sa predvolaný nedostavil, zabezpečoval sa **garančný sľub žalovaného** (cautio iudicio sisti), na základe kt. mohol úradník vziať žalovaného do väzby ak sa žalovaný nedostavil na súd, hoci bol riadne predvolaný, postihla ho sankcia pre vzdorovitosť (contumatio)

Podstatne sa zmenil zmysel litiskontestácie; obsahovo však znamenala oboznámenie sudcu s nastoľovaným sporom tým spôsobom, že žalobca predniesol svoju **žalobnú žiadosť** (narratio) a žalovaný ju zasa poprel a odmietol (contradictio); sudca však pokladal za potrebné zabezpečiť sa proti nepodloženým žalobám žalobcov a obranám žalovaných a preto stranám ukladal prísahu, že nebudú v spore prednášať **nepodložené tvrdenia** (iusiurandum calumniae). Litiskontestácia však zostala významná pre vyčíslenie kondemnačnej sumy; niektoré účinky litiskontestácie sa viazali na okamih doručenia žaloby žalovanému.

2. **začatie kogničného procesu** – nepredpokladalo procesnú smernicu konkretizovanú formulou, žaloba sa spravovala len pravidlami materiálneho práva; kogničná actio prestala byť pojmom procesného práva, nešlo len už o priznanie námietky, ale žalovaný mohol vo svoj prospech predniesť akúkoľvek skutočnosť, ale musel ju dokázať, každý obranný prostriedok v kogničnom procese sa nazýval

praescriptio; *interrogatio in iure* – **otázku na protistranu** mohla ktorákoľvek strana predložiť v každom štádiu sporu, **uznanie** (*confessio*) bolo prípustné nielen vtedy, keď sa žiadala určitá peňažná suma; **prísaha** (*iusiurandum*) nebola obmedzená na žalobu na *certum*, ale mohla sa týkať akejkoľvek otázky sporu, v kogničnom procese nebol rozdiel medzi žalobami civilnými a prétorskými

3. **proces** – od začiatku až do rozsudku sa uskutočňoval pred tým istým úradníkom – sudcom; svedkovia boli menejcenným dôkazom, vyjadrovala to aj zásada, že „jeden svedok, žiaden svedok“ (*testis unu, testis nullus*); na peňažnú sumu sudca odsúdil žalovaného len vtedy, ak plnenie veci nebolo možné, ak u žalovaného išlo o povinnosť niečo urobiť alebo opomenúť; úradníkovi, kt. rozhodoval, prislúchala aj exekúcia rozsudku; rozsudok mal byť vypracovaný **písomne a vyhlásený ústne**; v kogničnom procese bolo prípustné **odvolanie** (*appellatio*) proti rozsudku, a to v rámci už uvedenej byrokratickej hierarchie až po cisára

Výsledkom odvolania bolo:

- i. potvrdenie rozsudku
- ii. jeho zrušenie, a teda nové konanie
- iii. nahradenie napadnutého rozsudku novým rozsudkom

Odvolanie zároveň umožnilo zbytočne predlžovať spory, či priamo sudcami, alebo účastníkmi, ak ho podávali nepodložene; cisári stíhali tieto praktiky prísnymi trestmi. Justinián tento postih obmedzil na peňažnú pokutu a pripustil v tej istej veci iba dve odvolania.

4. **exekúcia rozsudku** v kogničnom procese – predovšetkým odpadla exekučná žaloba a exekúciu povoľoval sudca, kt. vyniesol rozsudok; vlastnú exekúciu realizoval osobitný súdny vykonávateľ (*executor*), prípadne aj pomocou donucovacej štátnej moci (*manu militari*); exekúcia bola:
 - a. **osobná exekúcia** – používala sa u nemajetných a súkromné väzenia boli postupne nahradené verejnými
 - b. **majetková exekúcia** – bola spravidla:

- i. **singulárna** – realizovala sa alebo vo forme zmocnenia sa určitých vecí alebo pomocou zriadenia záložného práva
- ii. **univerzálna majetková exekúcia** – používala sa v prípade dlžníkovej insolvenencie v takej forme, že sa veriteľovi priznala držba dlžníkovho majetku (*missio in bona*), tento majetok sa však nespeňažoval ako celok, ale po jednotlivých kusoch

Kogničný proces bol najvšeobecnejší, pretože jednak platil v celej rímskej ríši a vzťahoval sa na všetkých obyvateľov, jednak preto, lebo bol jednotnou formou na súdne uplatnenie takmer všetkých druhov subjektívnych práv.

Osobitné druhy procesu v poklasickej dobe

1. **reskriptový proces** (*per rescriptum*) – jeho podstata bola v tom, že žalobca skôr než sa pustil do sporu, poslal žalobný spis cisárovi s prosbou, aby reskriptom vydal dobrozdanie o jeho spornom prípade; pre istotu cisár dával dobrozdanie s výhradou, že žalobcovo tvrdenie zodpovedalo pravde; cisárska kancelária na žalobný spis pripísala cisárovo právne stanovisko a vrátila ho žalobcovi, tento spôsob procesu bol veľmi nákladný, ale žalobcu chránil proti nespoľahlivosti a podpaliteľnosti sudcu
2. **sumárny proces** (*summaria cognitio*) – bolo to skrátene a urýchlené konanie v sporoch, kt. v klasickej dobe boli predmetom interdiktnej ochrany; nežiadal sa plný dôkaz, stačilo spravdepodobnenie, skúmala sa len vedľajšia otázka alebo sa dôkladné preskúmanie vyhradilo neskoršiemu konaniu
3. **episcopalis audientia** – z nedôvery k štátnym súdom zvykli si veriaci obracať sa so svojimi spormi aj na biskupa, kt. vďaka svojej autorite u veriacich vyvíjal širokú zmierovaciu činnosť; rozhodnutie biskupa nebolo možné vymáhať pomocou štátneho donútenia

Mimožalobná prétorská ochrana

Ak sa má plne zabezpečiť medziľudské spolunažívanie, nemožno ochranu práv ponechať len na súd, treba sa usilovať predchádzať súdnym sporom, najmä v záujme vládnucej sily. Takto hľadel na svoju činnosť aj prétor nielen ako nositeľ jurisdikčnej moci, ale aj ako nositeľ impéria. Z tejto pozície bol priamo povinný bdieť nad pokojom a poriadkom v spoločnosti. Pre prétora ako nositeľa štátnej moci nebolo politicky únosné, aby zostal pasívny, keď sa naňho obrátil občan s nejakou žiadosťou. Tak sa v jeho mimožalobnej činnosti (*iurisdictio voluntaria*) stretávame s opatreniami a rozhodnutiami, kt. sa týkali súkromných práv.

Paleta týchto mimožalobných prostriedkov so štruktúrou organizácie štátnej moci a so zmenami v nej bola široká. Niektoré interdikty sa však prejavili už v predklasickej dobe a niektoré pretrvali inštitúciu prétorov a sčasti v pozmenenej forme, najmä v podobe žalôb, našli uplatnenie aj v ďalších storočiach.

- 1) **interdikt** (*interdictum*) – ako výkon impéria chránil oveľa širší okruh záujmov než žaloba na súde, okrem súkromných zájmov chránil aj záujmy verejné a náboženské; na žiadosť strany (*pustulatio*) si prétor v prítomnosti oboch zainteresovaných strán rýchlo a zbežne overil opodstatnenosť dožadujúceho sa (*causae cognitio*) a vyniesol autoritatívne rozhodnutie alebo **opatrenie** (*decretum*), rozhodnutím sa ukladalo alebo rozkazovalo niečo robiť alebo sa zakazovalo niečo robiť, adresát rozkazu alebo zákazu ho mohol svojím vyhlásením odmietnuť a vzdialiť sa a tým vlastne vyprovokovať žalobu dožadujúceho sa; niektoré interdikty boli adresované obom stranám (*interdictum duplex*)

Podľa vecných kritérií najvýznamnejšie boli **interdikty petitórne** a **interdikty posesórne**.

Podľa formálneho kritéria interdikty sa delili najmä :

1. podľa formulácie použitej prétorom na **exhibitórne** (*exhibeas* – prikazovalo sa priviesť veci alebo osoby pred súd), **reštitutórne**

(*restituas* – prikazovalo sa obnoviť predošlý stav) a **prohibitórne** (*vim fieri veto* – zakazovalo sa použiť násilie)

2. na **simplicia** a **duplicia** podľa určenia jednej alebo oboch strán

Prednosťou interdiktov teda bola menšia formálnosť a neboli viazané ani na súdne dni ani na formulu.

V konaní **per sponsionem**, kt. bolo možné pri všetkých druhoch interdiktov, sa rozhodlo o správnosti interdiktov len ako o predbežnej otázke v spore zo stipulácie; strany uzavreli zmluvu – stipuláciu o peňažnom treste, kt. postihol toho, čie tvrdenie sa ukázalo ako nesprávne; k takejto stipulácii prinútil strany sám prétor.

Konanie **per formulam arbitratiam** sa mohlo uskutočniť, ak sa splnili dva predpoklady:

- a. vydaný interdikť bol alebo exhibitórny alebo reštitutórny
- b. hneď po vydaní interdiktov žalovaný žiadal magistráta o vymenovanie sudcu

V období kogničného procesu sa z interdiktov stali žaloby.

2) **navrátenie do predošlého stavu** (*restitutio in integrum*) – bolo právnym prostriedkom, kt. prétor po preskúmaní vecí (*causa cognita*) odstraňoval škodlivé účinky civilného práva; prétor pritom nemal úplnú voľnosť, robil tak len vtedy, ak išlo o vážnu ujmu, za dôvody navrátenia do predošlého stavu prétor uznával najmä nepľnoletosť, ospravedlniteľnú neprítomnosť, donútenie, podvod, omyl, obmedzenie právnej spôsobilosti a iné. Skôr než magistrát vydal dekrét, kt. povolil alebo odmietol reštitúciu vec sám preskúmal a tak po preskúmaní prétorom poškodený uplatňoval svoj nárok pred sudcom žalobou o zrušenie právneho úkonu resp. o odstánenie jeho účinkov (*actio rescissoria*), spravidla mala fiktívnu formulu, kt. mala žalobcovi zabezpečiť to, čo by bol mal

V kogničnom procese sa *restitutio in integrum* priblížilo žalobe.

- 3) **prétorské stipulácie** – boli bežné stipulácie, kt. prétor na žiadosť zainteresovaného nariadil uzavrieť niekomu pod hrozbou odopretia žaloby (*denegatio actionis*) alebo uvedenia do držby (*missio in possessionem*) alebo iného preň nepriaznivého opatrenia; podľa účelu sa delili na:
- a) **stipulácie garančné** (*stipulationes cautionales*)
 - b) **mimoprocenčné** (*stipulationes extra iudiciales*) – mali zabezpečiť žalovateľnosť určitých nárokov
 - c) **procenčné** (*stipulationes iudiciales*) – slúžiace procesným cieľom, napr. že sa dostaví na konanie
 - d) **všeobecné** (*stipulationes communes*) – tie mohol nariadovať magistrát i sudca

Prétorské stipulácie spravidla bývali garantované ručiteľom; tak ako pri interdiktach a reštitúcii *in integrum* sa zvykli vyhlasovať v prétorskom albume.

- 4) **uvedenie do držby** (*missio in possessionem*) – poskytoval prétor osobe ako zábezpeku na splnenie jej nárokov a to tým spôsobom, že ju uviedol do detencie odporcových vecí, či už jednotlivých (*missio in rem*) alebo celého majetku (*missio in bona*) s tým, že prétor odporcovi odoprel žalobu ak by chcel nimi znovu disponovať

Subjekty práva

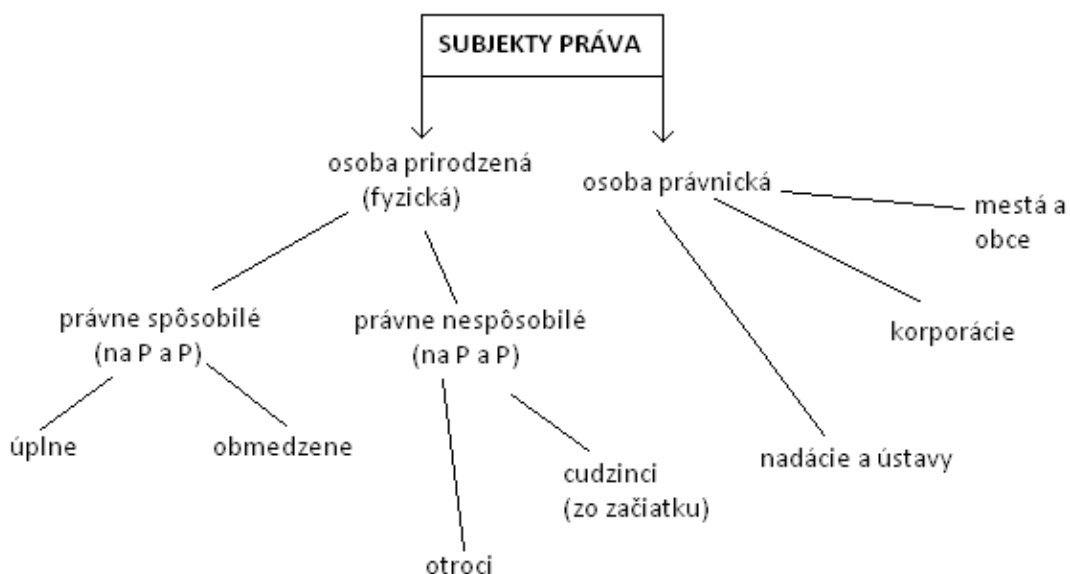
V zmysle Hermogeniana: „všetko právo je dané pre ľudí“ (*hominum causa omne ius constitutum est*) môže každý človek vystupovať vo vzťahoch upravovaných právom, nebolo to ale tak. Subjekt práva alebo osoba v právnom slova zmysle je bytosť, kt. je podľa právneho poriadku spôsobilá byť nositeľom subjektívnych práv a povinností, táto spôsobilosť sa nazýva **právna subjektivita** – je to možnosť, môže a nemusí byť priznaná, napr. dedenie je dobrovoľné, subjekt nemusí dediť ak sám nechce.

Vznik právnej subjektivity:

- 1) narodenie
- 2) životaschpnosť (aj keď len krátko)
- 3) ľudská podoba

Právo tiež priznáva ochranu **diet'at'u počatému** (*nasciturus*) za predpokladu, že sa narodí živé – má spôsobilosť dediť, dedičské právo sa mu rezervuje pre prípad, že sa narodí živé → právna fikcia, dieťa sa ešte živé nenarodilo, ale ako keby už áno.

Schéma:

Prirodzené osoby

Spôsobilosť na práva a povinnosti a spôsobilosť na právne úkony boli dve základné druhy spôsobilosť aj v rímskom práve.

Spôsobilosť na práva a povinnosti

Osoby s obmedzenou spôsobilosťou:

- a) **plebejci** mali obmedzenú právnu spôsobilosť až do zrovnoprávnenia
- b) **ženy** pre ich ľahkovážnu a prchavú povahu boli vylúčené z verejného práva, teda nemohli svedčiť alebo zastávať úrady
- c) osoby, kt. nedosiahli daný vek (napríklad nemali *ius conubii*)
- d) prepustenci
- e) osoby so zníženou občianskou ct'ou, napr. so **zlou povest'ou** (*turpitude*)
- f) **nečestné osoby** (*infamia* – nečestnosť):
 - a. *immediata* – teda z určitého činu (polygamia) alebo povolania (herečky)
 - b. *mediata* – za nejaký trestný čin, napr. urážku alebo porušenie zmluvy, kde sankcia bola *infamia*
- g) boli aj tie, kt. spôsobilosť bola obmedzená špecifickým spôsobom uvedeným napr. v prétorskom edikte

Osoby úplne spôsobilé, boli držiteľmi troch statusov naraz, iba tie im zabezpečovali úplnu právnu spôsobilosť:

- a) **status libertatis** – stav slobody
- b) **status civitatis** – stav občianstva
- c) **status familiae** resp. *status patri familias* – čelné postavenie v rodine

Úplne slobodný bol len slobodný človek zároveň občan a zároveň *pater familias*. Ak sa stratí niektorý zo statusov, tak nastáva obmedzenie právnej spôsobilosti:

- a) **veľké obmedzenie** (*capitis deminutio maxima*) je presunutie do právne nespôsobilej triedy, nastáva právna smrť – človeka môžu aj zabiť
- b) **stredné obmedzenie** (*capitis deminutio media*) je strata *status civitatis* a práv s ním spojených
- c) **malé obmedzenie** (*capitis deminutio minima*) je strata *status familiae*

Status libertatis

Status libertatis delil osoby na:

- 1) **slobodné** – *liberi*, už **od narodenia** (*ingenui*) alebo slobodu mohli nadobudnúť ako **prepustenci** (*libertini*); len slobodní sa mohli stať senátormi a často do senátu dosadzoval cisár prepustencov, aby ho mal pod kontrolou
- 2) **neslobodné** resp. otroci – *servi*, otrokom sa človek stal buď:
 - a) **narodením** – záviselo to od statusu matky, otrok pochádzal od matky otrokyne bez ohľadu na status otca, rímske právo však uprednostňovalo **princíp slobody** (*favor libertatis*), dieťa sa stane slobodným ak je matka aspoň chvíľu pred pôrodom slobodná
 - b) **nadobudnutím** statusu – a to:
 - i. **podľa ius gentium** – ak bol niekto vzatý do zajatia, bolo mu však priznané právo návratu (*ius postliminii*) a možnosť po ňom dediť na základe **legis Cornaliae** – znamenalo to, že ak zomrel v zajatí tak sa to považovalo za smrť v okamihu vzatia do zajatia a vtedy bola daná osoba slobodná
 - ii. **podľa ius civile** – napríklad predajom do cudziny, predajom dlužníka za riekou Tiber veriteľom, predajom otroka podvodom sa jeho predávajúci stal otrokom, nevdačný prepustenec sa opätovne stal otrokom alebo žena, kt. napriek zákazu žila ďalej s otrokom (na zák. *Senatusconsultum Claudianum*)

Ďalej:

- i. **z vrejenoprávnych dôvodov** – ak sa niekto nedostavil k cenzu
- ii. **zo súkromnoprávnych dôvodov** – ak otec predal syna (tento inštitút neskôr zanikol), ale tiež aj za ťažké tresty

Otroci (*servi*) – v najstaršom období existovalo patriarchálne otroctvo, otrok nebol celkom objektom práva, napr. bolo zakázané s ním zle zaobchádzať, podľa *Lex duodecim tabularum* za zranenie otroka sa platila 1/2 toho čo za zranenie slobodného. Neskôr sa stal objektom práva – nemohol zakladať rodinné vzťahy, nemohol žalovať ani vlastniť, mal však nadobúdaciú spôsobilosť → všetko čo nadobudol získal jeho pán.

Z obáv pred otrokmi vytvorili Rimania špeciálny inštitút – **peculium**, v preklade pozemok alebo dielňa, *pater familias* ju vlastnil, ale venoval ju otrokovi, kt. ju spravoval a nechával si časť z jej výtťažku, zvykol to použiť na výkup z otroctva → vzniklo tak vecné alebo isté vlastnícke právo (*dominium*).

Konštitúcia Antonia Pia zakladala rovnakú zodpovednosť za usmrtenie vlastného otroka ako za usmrtenie cudzieho, tiež zakazovala krutosť na otrokoch – to mohlo docieľiť až k nútenému predaju otroka. Petroniov zákon zakazoval vydať otroka na boj s divou zverou.

Otrokom sa človek mohol stať aj opakovane.

Zánik otroctva nastal:

1. **smrťou** – prirodzene
2. **prepustením z vôle majiteľa** (*manumissio*) **alebo ex lege**:
 - a. **podľa ius civile**:
 - i. súdnym procesom (*vindicta*)
 - ii. zápisom medzi rímskych občanov (*censu*)
 - iii. v chráme pred biskupom (*in ecclesia*)
 - iv. závetom (*testamento*), bol však obmedzený počet prepustených otrokov týmto spôsobom: z 1 – 10 otrokov mohol prepustiť 1/2, z 10 – 30 otrokov mohol prepustiť 1/3, z 30 – 100 mohol prepustiť 1/4 z počtu nad 100 otrokov mohol prepustiť 1/5; najviac otrokov koľko mohol na zák.

testamentu prepustiť bolo **100 otrokov**, pričom to bolo z 500 a viac otrokov

b. **podľa prétorského práva:**

- i. listom (*per epistulam*)
- ii. vyhlásením pred priateľmi (*inter amicos*)
- iii. pozvaním k stolu (*per convii adhibitionem*)

Od spôsobu prepustenia závisel právny status otroka:

1. ak bol otrok prepustený **podľa ius civile** tak získal ako prepustenec *status libertatis* a *status civilis*, čo bol najlepší spôsob prepustenia
2. ak bol otrok prepustený a nebol v civilnom vlastníctve, ale v štátnom, napr. **v prétorskom vlastníctve** tak získal *status libertatis* a tzv. *latinitas* – práva podobné Latínom
3. ak bol prepustený na základe **prétorského práva** tak bol stále neslobodný podľa *ius civile*, iba prátor zbavil jeho vlastníka vlastníckych práv a tak otrokovi zabezpečil relatívnu slobodu, otrok nemal napr. *ius commercii* ani *ius conubii* ako otrok s *latinitas*

Za Justiniána získali všetci prepustení otroci občianstvo. Inak sa otrok mohol stať slobodným na základe osobitného ustanovenia *ius civile*: ak odhalil vraha svojho pána, keď ho pán opustil napr. pre chorobu, keď bol predaný na základe ustanovenia, že má byť po určitom čase prepustený, ak bola otrokyňa prinútená k prostitúcii a predaná s doložkou, že ak bude donútená k prostitúcii tak sa stane slobodnou alebo aj otrok kúpený na pranie, aby bol neskôr prepustený.

Prepustenci (*libertini, ius libertinus*) – ak bol otrok prepustený vznikol medzi ním a jeho bývalým pánom, patrónom, **patronátny vzťah** – stal sa členom agnátskej rodiny patróna, takto si jeho bývalý pán mohol vymôcť určité výhody ešte aj po prepustení a mohol ho aj zmluvne zaviazať k plneniu určitej činnosti (*iurata promissia operarum*). Pátron si mohol vymôcť právo na úctu, menšie bezplatné práce, zákonné dedenie, poručníctvo, alimenty v prípade núdze; bol však tiež povinný chrániť prepustenca na súde a vyživovať ho v prípade núdze.

Za principátu mnohí vynikli a priznalo sa im postavenie *ingenui*, mohli nosiť zlaté prstene (*ius anulorum aurerorum*) čo spôsobovalo zánik patronátneho vzťahu a postup do rytierskeho stavu; cisár im mohol tiež udeliť plnú *ingenuitu* so súhlasom patróna. Prepustenec mohol zastávať úrady, stať sa kňazom alebo senátorom a tak vplýval aj do sféry verejného práva.

Kolóni (*coloni*) – boli to drobní roľníci, *ingenui*, ale bez politických práv. Tiež nesmeli opustiť pôdu, na kt. žili, kt. obrábali so súhlasom vlastníka → nazývali sa aj otroci pôdy, pretože sa o ňu starali a zdieľali aj jej osud (počiatky feudalizmu).

Status civilis

Rímski občania (*cives Romani*) – mnoho práv a povinností sa vzťahovalo len na tento status, medzi základné patrili:

- a) aktívne (*ius suffragii*) a pasívne (*ius honorum*) **volebné právo**
- b) právo účasti na náboženských úkonoch (*ius sancrorum*)
- c) právo **odvolať sa proti trestu smrti** k celej rímskej obci (*ius provocationis*)
- d) právo uzavrieť manželstvo a obchodovať v najširšom zmysle

Nadobúdalo sa spravidla narodením z civilného manželstva – medzi rímskymi občanmi alebo občanom a osobou s *ius conubii*, inak platil pre dieťa status matky, ak bola občianka. Mohlo sa aj nadobúdať udelením napr. na poverenie ľudovým zhromaždením – *lex datae*. Po r. 212 boli okrem Latínov a cudzincov všetci rímski občania. Strácalo sa napr. dezerciou, vyhostením alebo vstupom do zväzku sa cudzou osobou.

Latíni (*Latini*) – boli Rimanom blízko územne, ale aj kultúrne preto im priznali určité výhody (*Latinit veteres*) – mohli zastávať úrady (nie však voliť), mali *ius migrationis* a iné. Ich typy výhody dostávali aj niektorí občianski kolóni – tak vznikali latinské kolónie (*Latini coloniarii*), inak sa spravovali buď domácim právom alebo podľa *ius gentium*.

Cudzinci (*peregrini*) – spravovali sa právom obce, v kt. žili a ich styk s Rimanmi spravovalo *ius gentium*, v provinciách *lex provinciae*. Najhoršie postavenie malo porazené obyvateľstvo, z kt. sa stali **poddaní** – *dediticii*, tí nemohli nadobúdať výhody Latínov.

Status familiae

Rodina (*status familiae*) – výraz *familia* mal v Ríme viac významov a prešiel dlhodobým vývojom – z pevného rodového postavenia sa pomaly začalo upúšťať a vznikala rodina v užšom slova zmysle (*familia proprio iure dicta*), je to v podstate len pokrvný zväzok (kognátska rodina – založil ju muž a žena a dostať sa do nej dalo len narodením) trvajúci do osamostatnenie detí. V Ríme sa však vyskytovali veľké rodiny patriarchálneho charakteru viazané mocensko-právnym putom – právnym zväzkom medzi otcom a osobami podriadenými jeho moci. To bola agnátska rodina, zakladal ju muž, mohol byť aj sám a dostať sa do nej dalo aj vydajom alebo osvojením.

Agnátska rodina je aj medzi bratrancami ak majú nad sebou *patra familias*, stupne príbuzenstva sa rátajú podľa počtu pôrodov, napr. medzi mnou a mojim bratrancom sú štyri pôrody a preto je mi bratranec štvrtého stupňa. Pri pokrvnosti sa rozoznávala priama línia (otec-syn-vnuk) a bočná línia (strýko-bratranec), ďalej mohli byť vzostupné – vtedy hovoríme o predkoch (*ascendentes*) a zostupné – vtedy hovoríme o potomkoch (*descendentes*)

V agnátskej rodine žijú osoby **svojprávne** (*sui iuris*), tie nemajú nad sebou otcovskú moc (*patria potestas*) ani manželskú moc (*manus*) ani inú moc. Ďalej osoby **nesvojprávne** – osoby cudzieho práva (*alieni iuris*), kt. majú nad sebou určitú moc; tieto osoby nemohli ani vlastniť, ich postavenie v rodine bolo podobné ako postavenie otrokov, všetko nadobúdali v prospech otca rodiny. Z osôb *alieni iuris* sa stali osoby *sui iuris* ak nad stratili moc nad sebou, napr. zomrel *pater familias*.

V agnátskej rodine sa aplikovali tri druhy súkromnoprávnej moci:

- 1) **patria potestas**
- 2) **manus**
- 3) **moc nad inými slobodnými osobami** (*mancipium*)

Postavenie *sui iuris* a *alieni iuris* ovplyvňovalo súkromné právo nie verejné, osoba mohla zastávať napríklad prétorský úrad, ale jej postavenie bolo zanedbateľné v rodine ak mala nad sebou *patria potestas*.

Otcovská moc (*patria potestas*) – vzniká narodením alebo osvojením – prijatím za syna alebo vnuka:

- 1) **adopcía** – v užšom slova zmysle je osvojenie osoby *alieni iuris*; presunutie syna od jedného otca pod druhého, kt. napr. nemá syna – postavenie syna sa nemení, stále je *alieni iuris*, mení sa iba osoba, kt. je podriadení
- 2) **adrogácia** – je formálnejší spôsob, kt. sa koná pred kuriátnym zhromaždením, osvojovali sa osoby *sui iuris* – *pater familias* s celou rodinou; postavenie otca sa zmenilo na *sui iuris*, pretože začal podliehať novému otcovi rodiny a napr. ak mal jedného syna, jeho postavenie sa nemenilo, iba osoba podriadenosti
- 3) **legitimácia** – alebo uzákonnenie vlastných, ale nemanželských detí narodených v konkubinárňach

Obsah moci bol v staršom období takmer neobmedzený: mali **moc aj nad životom a smrťou** (*ius vitae necisque*) – mohli dieťa vyložiť za dvere a tým ho nechať na pospas osudu – **právo uznať ich alebo odložiť** (*ius expoundendi*); neskôr to už riešili domáce súdy, mali ďalej **právo predaja** (*ius vendendi*), vydať dieťa z dôvodu noxálneho ručenia – aby odpracovali nejakú škodu, mohli rušiť zasnuby alebo sobáš, mohli pre dieťa stanoviť poručníka. Proti zneužívaniu často zakročoval **domáci súd** (*iudicium domesticum*) alebo mimoriadne preskúmanie (*extraordinaria cognitio*); ostatne opatrenia zmierňovalo tiež sakrárne právo, obyčajové právo a mravy.

Členovia takejto rodiny nemohli nadobúdať vlastníť majetok a preto v súvislosti najmä so synom vzniká právny inštitút **peculium**. Otec vlastnil daný majetok, ale syn ho spravoval a hospodáril s ním – mal povolenie samostatne hospodáriť (*concessio peculii*) a bol často pod ochranou préтора, kt. takýmto synom (*filius familias*) poskytoval žaloby voči otcovi (*actio de peculio*). Mohol ho aj scudzit', ale potreboval splnomocnenie (*libera administratio peculii*). Existovali dva typy:

- a) **peculium castrense** – dávalo možnosť synovi postupom času narábať so žoldom a korisťou, kt. dostával ako vojak; mohol ho prenechať v testamente, ale ak tak neurobil tak jeho majetok získal otec
- b) **peculium quasi castrense** – zabezpečovala výhody synovi, kt. bol úradník, mohol si ponechať majetok nadobudnutý zastávaním danej funkcie

Cisár Konštantín zabezpečil možnosť synom dedit' po matke (*bona materna*), odňal otcovi právo tento majetok scudzit', neskôr už aj majetok nadobudnutý od matkiných predkov dedením (*bona materni generis*) alebo majetok nadobudnutý od jej manžela (*lucra nuptialia*). Právo otca k synovmu majetku sa začalo chápať ako zákonné požívacie právo (*ususfructus*) a za vlastníka sa začal považovať syn sám → takto sa *filius familias* stal tiež subjektom majetkových práv v rodine.

Zánik *patria potestas*:

- 1) fyzická alebo právna smrť otca resp. syna
- 2) vydaj dcéry
- 3) adopcia
- 4) emancipácia – znamenala osamostatnenie syna jeho trojnásobným predajom alebo dcéry jedným predajom; bolo to vopred dohodnuté – formálna strata patria potestas na danou osobou

Postavenie ženy (*status feminae*) – žena vždy v Ríme patrila pod nejakú moc – buď pod otcovskú, manželskú; ak ani pod jednu tak sa stala osobou *sui iuris*, ale rímske zákony ju chránili pred ňou samotnou a tak jej prideliť poručníka.

Formy spolužitia ženy a muža:

- a) **contubernium** – je to trvalé spolužitie otrokov alebo slobodnej osoby a otroka – je to faktický vzťah bez právnych následkov
- b) **concubinatus** – alebo konkubinát je trvalé pohlavné spolužitie osôb slobodných, kt. žijú spolu bez povedomia žiť spolu ako manželia, napr. senátor s prepustenkyňou; je to tiež faktický vzťah, deti sú považované za nemanželské (*liberi naturales*)
- c) **manželstvo** (*matrimonium*)

Manželstvo (*matrimonium*) – je to trvalé spolužitie slobodných osôb rovnakého spoločenského postavenia s vôľou žiť spolu ako manželia. Existovali dva druhy:

- 1) **matrimonium cum manum** – alebo prísne manželstvo, manželska sa podriaďovala vôli manžela vo všetkom, bola *alieni iuris* (hlavne v starom práve)
- 2) **matrimonium sine manum** – alebo voľné manželstvo, stále pretrvával agnátsky vzťah, ale manželka bola *sui iuris*

Pre manželstvo sa vyžadovalo: **vol'a** žiť spolu ako manželia – manželské povedomie (*affectio maritalis*), objostranná pre *matrimonium sine manum*; pre *matrimonium cum manum* sa žiadala aj **forma** – sakrálne (medzi patricijmi), symbolická kúpa manželky alebo neformálne jednoročné vydržanie manželky (ak žena počas jedného roka tri noci po sebe neopustila dom manžela – znamená to, že sa mu podriaďuje). V manželstve ako spoločnom živote bola tiež potrebná náklonnosť nielen medzi sebou, ale aj k deťom (*honor matrimonii*).

Medzi ďalšie predpoklady manželstva patrili: dospelosť, duševné zdravie, súhlas hlavy rodiny ak išlo o osobu *alieni iuris*, monogamický charakter manželstva, *ius conubii* a iné. Medz prekážky patrili: pokrvná príbuznosť, manželstvo medzi poručníkom a poručníčkou, vdovy počas desaťmesačného smútku.

Dôležité zákony boli **lex Iulia de maritandis ordinibus** a **lex Iulia de adulteriis**, kt. napr. zakazovali manželstvo osobám *ingenui* a senátorom s niektorými osobami ako herečkami, prostitútkami alebo prepustenkami; zaviedli povinné manželstvo mužom od 25. do 60. roku a ženám od 20. do 50. roku s výnimkou, že už porodili alebo splodili aspoň tri deti (*ius trium liberorum*), prepustenci štyri deti → osoby, kt. neboli v manželstve alebo nemali deti boli postihnuté v dedičskom práve. Zákon o cudzoložstve trestal aj pohlavný styk s počestnými slobodnými ženami.

V neskoršom období sa v Ríme používal **dokument o vzniku manželstva** (*instrumenta dotalia*). Manželstvo zanikalo rôzne: buď smrťou, stratou spôsobilosti na manželstvo a rozvodom. Rozvod nebol právny, ale súdny úkon – súd ho vyriekol napr. ak manžel stratil náklonnosť k manželke; platila úplná sloboda rozvodu.

V staršom období manželstvu predchádzalo **zasnúbenie** (*sponsalia*). Bol to slávnostný sľub hlavy rodiny daný snúbencovi, že mu snúbenicu dá za manželku alebo naopak. Pri nedodržaní sa ohlo žiadať odškodné.

V poklasickej dobe existuje tzv. **snúbenecký závdavok** (*arrha sponsalicia*) snúbencia snúbenicu, kt. musela pri zrušení vrátiť dvoj až štvornásobne.

Vzťahy medzi manželmi: ak manželka vstúpila pod manželskú moc, tak sa stala *alieni iuris* v prospech manžela, napriek tomu boli manželstvá, v kt. mohli mať manželky určitý majetok. Starostlivosť o vyživovanie rodiny aj manželky ale ležala na manželovi, v spojitosti s tým vznikol **inštitút vena** (*dos*) – príspevku zo strany manželky. V rímskom práve sa vytvorili a uplatnili tri majetkoprávne úpravy medzi manželmi:

- a) režim úplného **splynutia** (absorpcie) majetkov manželov
- b) režim úplnej **odluky** (separácie) manželského majetku
- c) režim **vena** (dotálny) ako kompromis

Splynutie nastávalo v dôsledku dominantného postavenia manžela – manželka sa dostala do postavenia dcéry a získala dedičské právo. Manželka však bola právne zabezpečená najmä zmluvou alebo testamentom v prípadoch napr. márnotravnosti manžela alebo rozvodu. Ak sa manželka nepodriadila moci manžela mohla narábať svojvoľne s majetkom a nezaťažovala ju ani povinnosť prispievať na vyživovanie rodiny → hrozilo

však nebezpečenstvo, že manželka bude motivovaná napr. citmi alebo náklonnosťou pri prevodoch majetku a tak bolo darovanie medzi manželmi zakázané.

Veno bolo v ríme rozšírené, mohla ho dať manželka *sui iuris*, jej otec resp. hlava rodiny alebo aj niekto tretí na zabezpečenie rodiny alebo ako kompenzáciu manželovi. Jeho predmetom mohol byť akýkoľvek majetkový substrát, zriaďovalo sa to slávnostným, neformálnym sľubom, vo forme stipultácie alebo v listine. Manžel s ním mohol voľne disponovať, neskôr boli jeho práva obmedzené zo zlých skúseností. Po zániku mohla manželka žiadať návrat vena žalobou **actio rei uxoriae**, ale manžel mohol uplatniť **zrážky z vena** (*retentiones*) z rôznych dôvodov.

Zvykli sa ešte snúbenci obdarúvať malými darmi na znak náklonnosti, ale v poklasickej dobe existuje **inštitút obdarovania snúbenice pred manželstvom** (*donatio ante nuptias*) väčším darom na zaopatrenie po prípadnom skončení manželstva. Justinián pripustil aj obdarovanie počas manželstva.

Spôsobilosť právne konať

Je spojená s právnymi účinkami pre seba samého alebo pre okolie – vznik, zmena a zánik subjektívnych práv a povinností. Pre túto spôsobilosť sú smerodajné biologické (psychické a fyzické) predpoklady nie sociálne, osoby konajú na určitom stupni, na kt. si uvedomujú dosah svojho konania.

Niektoré úkony vyžadujú, aby jedna strana bola takto spôsobilá, niektoré to vyžadujú mnohostranne. Rozlišuje sa na:

- 1) **spôsobilosť na právne úkony** – to je zmluvná alebo kontraktuálna spôsobilosť
- 2) **spôsobilosť byť zodpovedný** – za svoje konanie, kt. je protiprávne – delikt, vyplýva z právneho konania ako právny účinok

Kritéria nie sú totožné napr. pre deliktuálnu spôsobilosť a zmluvnú spôsobilosť.

Obmedzenia spôsobilosti právne konať:

- 1) **vek** – existujú štyri stupne:
 - a) **deti** (*infantes*) – nie sú schopné previesť slová formálnych úkonov, úplne nespôsobilé právne konať; do siedmeho roku života
 - b) **nedospelí** (*impuberes*) – u chlapcov sa to určovalo do pohlavnej dospelosti a slávnostného navlečenia tógy, neskôr do 14. roku, u dievčat od 12. roku života
 - c) **nedospelí blížiaci sa skôr k dospelosti** (*impuberes infantia maiores*) a **nedospelí blížiaci sa k detskému veku** (*impuberes infantia proximi*) – tieto hranice boli zavedené v poklasickej dobe; blížiaci sa k dospelosti boli spôsobilí na právne úkony, nie na všetky, niektoré len so súhlasom poručníka, nemohli však uzavrieť manželstvo alebo zanechať testament; boli plne deliktuálne spôsobilí, nie však za prétorské delikty, *impuberes infantia proximi* nemohli rozoznávať protiprávnosť svojho konania.
 - d) **dospelí** (*puberes*) – boli plne spôsobilí právne konať, ale aj tu sa vytvorila hranica – dospelí pod a nad 25 rokov; Plaetoriov zákon vzal pod ochranu nedospelých pod 25 rokov, proti možným podvodom im prétor priznal námietku (*exceptio legis Plaetoriae*) a ustanoviť im poručníka pre niektoré úkony; za vlády Konštantína sa vyskytla možnosť priznať 20-ročným mužom a 18-ročným ženám výnimku – plnoletosť napr. pre spravovanie majetku
- 2) **pohlavie** – ženy neboli rovnoprávne s mužmi, platilo to v súkromnom aj verejnom práve
- 3) **duševná choroba** (*furor*) – vylučovala postihnutého zo spôsobilosti právne konať, právne úkony za neho robil kurátor, kt. však posudzoval úkony vykonané v jasných chvíľach (*dilucida intervalla*) – išlo o bláznov, telesne postihnutých, ale aj nemých a hluchých
- 4) **márnotratnosť** (*prodigentia*) – nebránila spôsobilosti právne konať, podľa prétorského ediktu mohol márnotratník stratiť dočasne dispozičné práva, mohol však robiť právne úkony, kt. neohrozoval svoju situáciu

Poručníctvo (*tutela*) – existuje už od starších čias, zabezpečovala ochranu **nedospelým** (*impuberes*) a **ženám** (*mulieres*). Poručník zabezpečoval ochranu poručenca, nahrádzal mu totiž otcovskú moc – mal sa starať aj o jeho výchovu, zdravie, výživu a celkový vývoj, nakladal aj s jeho majetkom a vykonával zaňho aj procesné úkony – čo sa týka majetku tak konal len v mene poručenca, ale ak niečím ručil tak len vo svojom mene; prétor preto poskytoval ochranu poručencom voči zneužívaniu ich majetku – *actio tutelae contraria*.

Poručníkom nad nedospelými sa niekto stal **ex lege** (*tutor legitimus*), **z testamentu** (*tutor testamentarius*) alebo na základe **rozhodnutia verejného úradu** (*tutor dativus*); spravidla to bola príbuzná osoba, ospravedlniť sa dalo len z určitých dôvodov (*excusatio*). Zaviedol sa tiež súpis (*inventarium*) poručenčovho majetku a Severov návrh tiež (*oratio Severi*) zakázal niektoré dispozície s poručenčovým majetkom – scudzenie alebo založenie pozemkov.

Poručenec proti poškodeniu mohol použiť voči poručníkovi prétorskú žalobu alebo žalobu osobitnú (*actio tutelae directa*) pri sprenevere napr. a žalobu trestného charakteru (*actio rationibus distrahendis*), preventívne sa tiež mohla vymôcť kaucia za ujmu od poručníka.

Poručníctvo nad ženami *sui iuris* celkom vymizlo v prvých storočiach nášho letopočtu v dôsledku emancipácie. Udržalo sa len udeľovanie súhlasu poručníka (*actoritas tutoris*) pri niektorých právnych úkonoch, napr. zriadenie testamentu. Existovali aj spôsoby ako sa vyhnúť poručníctvu, napr. uzavretím formálneho manželstva.

Opatrovníctvo (*cura*) – existovalo od čias Zákona dvanástich tabúl'; opatrovníka zvyčajne ustanovil magistrát na návrh, neskôr aj bez návrhu. Bolo nad osobami **duševne chorými** (*furiosi*) alebo **márnotratnými** (*prodigi*). Tiež sa staral aj o majetok opatrovanca a tomu zas slúžila žaloba z obstarávania cudzích záležitostí (*actio negotiorum gestorum*) pre prípad poškodenia. Plaetoriov zákon (r. 200 pnl.) zaviedol aj opatrovníctvo nad **maloletými** (dospelí do 25 rokov), išlo skôr o súhlas pri niektorých úkonoch – ak s nimi opatrovník nesúhlasil boli zvyčajne pre opatrovanca škodlivé. V prétorskej praxi sa objavili aj prípady opatrovníctva chorľavých alebo nascitura.

Právnické osoby

Právny poriadok viazal niektoré práva a povinnosti len na ľudí, ale dokonca aj na vykonštruované útvary s osobným alebo majetkovým substrátom, tieto útvary bolo spôsobilé mať práva a povinnosti, ale neboli to už prirodzené osoby, ale právnické. Väčšinou ide o korporácie, nadácie a ústavy:

- 1) **korporácie** – organizované jednoty prirodzených osôb, znaky:
 - a) skladali sa **aspoň z troch členov**
 - b) mali **stanovy**

Spočiatku netrebalo súhlas štátu, ale neskôr na vznik právnej subjektivity musel korporáciu uznať štát (na konci republiky), najmä kvôli dobrým mravom. Augustov zákon o spolkoch (*lex Iulia de sodaliciis et collegiis*) zaviedol predchádzajúce povolenie na vznik spolku. Stanovy (*lex collegii*) upravovali vnútorné vzťahy v korporácií. V rímskom práve boli korporácie úplne samostatným subjektom práv a povinností, bol to celok a **fungoval ako celok**. Do korporácie nepatrili rodinné práva, ale v neskoršom období mohla byť ustanovená aj testamentom, mohla nadobúdať odkazy a obmedzene aj dary. Právne úkony robila nepriamo, prost. svojich orgánov – valné zhromaždenie, predseda (*magister*), konateľ (*actor*) a ďalšie. Korporácia zanikla uplynutím doby, dosiahnutím cieľa, vrchnostenským rozpustením, dobrovoľným rozídením.

Existovalo niekoľko druhov korporácií:

1. **štát** (*civitas, res publica, principum*) – on vystupoval ako subjekt verejného práva, zastupoval ho magistrát, kt. riešil spory medzi občanom a štátom, len výnimočne civilné spory; **aerarium** nemala právnu subjektivitu ako štátna pokladnica, **fiscus** bol majetok, kt. patril cisárovi, disponoval ním cisár osobitne nezávisle od senátu a národa, líšil sa len tým od jeho osobného majetku, že pripadol nástupcovi v cisárskom úrade

2. **obce** (*municipiá, civitates*) **a dediny** (*pagi, vici*) – podobne s osadami rímskych občanov v provinciách (*coloniae civium Romanorum*) im prétor priznával právnu subjektivitu a teda mohli byť žalované a žalovať
 3. **spolky** (*collegia, sodalitates*) – mali istý verejnoprávny náznak, boli najmä spolky verejných funkcionárov v mestách a na vidieku, kultové spolky, pohrebné, spolky na vzájomnú podporu pre chudobných, spolky pekárov, výrobcov zbraní; aj im prétor priznal súkromnoprávnu subjektivitu a možnosť vystupovať na súde
- 2) **nadácie a ústavy** – boli to útvary, kt.:
- a) tvoril majetkový substrát na nejaký účel – **nadácie**
 - b) tvoril osobný a majetkový substrát na nejaký účel – **ústavy**

Neboli to samostatné výtvary, fungovali tak, že sa vo forme verejnej ruky (*fiducia*) alebo ako účelové určenie (*modus*) viazali na nejakého súkromníka alebo korporáciu. Až Justinián im priznal samostatnú právnu spôsobilosť.

Mechanizmus práv a povinností

Právne skutočnosti

Právna skutočnosť je taká skutočnosť, na kt. právny poriadok viaže určité následky; ak je podmienkou nastúpenia právnych následkov súhrn skutočností, jedná sa o **skutkovú podstatu**.

Delenie právnych skutočností:

- 1) podľa objektívnej povahy:
 - a) **skutočnosti a skutkové stavy**
 - b) **skutočnosti pozitívne a negatívne**
 - c) **skutočnosti jednoduché a zložité**
- 2) podľa spôsobu ako ich hodnotí právny poriadok
 - a) **skutočnosti prírodné** (udalosti)
 - b) **ľudské konanie** – vedomie a vôľa k takému konaniu, delia sa na:
 - a. dovoľené (*actus liciti*)
 - b. nedovoľené (*actus illiciti* alebo *delicta*)

Následky právnych skutočností, v spojitosti s nimi existuje aj tzv. **právna fikcia** alebo **domnienka** (*praesumptio*), niektoré právne rozhodnutia sa v niektorých prípadoch považujú za skutočnosť. Domnienky sú vyvrátiteľné alebo nevyvrátiteľné, podľa dôkazu o opaku. Fikcie sú vymyslené právne predstavy, kt. platia ako skutočnosti – *fictio legis Corneliae* (akože zajatec zomrel v čase zajatia).

Právna skutočnosť spôsobuje následky:

- 1) **na aktívnej strane:**
 - a) nadobudnutie
 - b) zmenu
 - c) zrušenie
 - d) výkon subjektívnych práv
- 2) **na pasívnej strane:**
 - a) vznik záväzku
 - b) zmenu záväzku
 - c) oslobodenie od záväzku
 - d) nastúpenie sankcie

Nadobudnutie práva je spojenie práva s určitým subjektom (osobou) – buď:

- 1) **pôvodné** alebo originárne (nie je závislé od práva inej osoby) – napr. je zemetrasenie a vynorí sa ostrov v mori, okupáciou získam pôvodné vlastnícke právo; alebo po lese behá diviak a uloviť ho môže hocikto → diviak je *res nullius* (Rimania nemali lovecký zákon)
- 2) **odvodené**, čiže derivátne (je závislé od práva predchodcu – existuje už osoba, od kt. sa dané práva odvodzujú) – tu platí zásada: „nikto nemôže na iného previesť viac práva ako má sám“ – ***nemo plus iuris ad alium transferre potest quam ipse habere***; má dvojaké účinky:
 - a) **translačné** (prenesené) – pôvodné právo predchodcu sa preniesie na nadobúdateľa, pričom pre predchodcu zanikne, tu existuje úplné totožnosť práva predchodcu a nadobúdateľa; rozoznáva sa tu tzv. sukcesia – nadobúdateľ vstupuje do práva namiesto druhého, delí sa na:
 - a. aktívna – vstup do práv
 - b. pasívna – vstup do povinností
 - a. singulárna – čiže vstup len do jedného práva alebo povinnosti
 - b. univerzálna – vstup do všetkých práv a povinností daného subjektu
 - b) **konštitutívne** – z pôvodného práva predchodcu sa pre nadobúdateľa vytvorí právo nové pričom predchodcovi jeho pôvodné právo zostáva iba sa určitým spôsobom obmedzuje (napríklad vytvorenie práva nájmu od vlastníka domu)

Súkromná autonómia je právnym poriadkom vymedzený priestor, v kt. sa ľudia voľne pohybujú pri uspokojovaní svojich potrieb. V rímskom práve bola užšia v staršom období a postupne sa rozširovala zavádzaním prétorskej autonómie a odstraňovaním formalít.

Právny úkon

V rímskom práve sa tiež hovorilo o typovej viazanosti – Rimania uspokojovali svoje potreby len presne vymedzeným typom konania. S konaním:

- a) buď s nimi nespája právny systém právne následky
- b) spája s nimi právne účinky – sú proti mojej vôli (protiprávny čin) alebo sú v zhode s mojou vôľou (právne úkony)

Právny úkon (*negotium*) – rozumieme pod ním prejav vôle súkromnej, s kt. právny poriadok spája právny poriadok právne účinky v zhode s vôľou konajúceho.

- napr. v nedeľu žehlím a spievam → spievanie je úkon, je prejav vôle (A), má právne účinky pre právny poriadok (N), takže nie je právny úkonom
- napr. spev v opilosti v polnoci na ulici → je prejav vôle (A), má právne následky (A), zoberie nás polícia a to nie je v zhode s vôľou konajúceho (N), nechceme, aby nás zatkli
- napr. uzavriem vďaka dobrému spevu zmluvu s divadlom → spev v takomto prípade je právny úkon (A, A, A)

Druhy právnych úkonov:

- 1) **majetkové** a **osobné** podľa toho či je ich predmet ocniteľný v peniazoch
- 2) **jednostranné** – pre platnosť stačí prejav vôle jednej strany (testament – platný už keď ho napíšem, stačí prajav jedného) a **dvojstranné** – pre platnosť sa vyžaduje prejav vôle dvoch proti sebe stojacich strán (darovanie)
- 3) **právne úkony medzi živými** (*inter vivos*) – platné aj účinné už za života a **právne úkony pre prípad smrti** (*mortis causa*) – platné už za života, ale účinky nastanú až smrťou
- 4) **zaväzovacie** – zavádzajú dĺžnícky pomer a **scudzovacie** (dispozitívne) – prevod majetku
- 5) **kauzálné** – platnosť právny úkonov je viazaná na určitú kauzu tak, že bez kauzy sa napr. nevie o aký úkon ide a **abstraktné** – kauza nie je potrebná, nahradzuje ju forma (formálne)
- 6) formálne a neformálne podľa dodržania nejakej formy
- 7) **odplatné** (onerózne) a **bezodplatné** (lukratívne) podľa toho či sú vyvážené protiplnením

Náležitosti platnosti právneho úkonu – aby právny úkon nadobudol platnosť sú potrebné tieto náležitosti:

- 1) **spôsobnosť právne konať**
- 2) **prejav vôle môže byť** (zistenie vôle danej osoby):
 - a) **priamo** (výslovne) – teda ústne, písomne alebo rôznymi znakmi – prikývnutie
 - b) **nepriamo** (mlčky) – konkudentnými činmi, z kt. nepriamo možno usudzovať na skutočnú vôľu konajúceho (ten zdedí, kto zaplatí dlhy – ten kto začne platiť dlhy chce asi dediť)

Rimania mlčanie vo všeobecnosti nepovažovali za prejav vôle, oni tú zásadu „kto mlčí ten svedčí“ uznávali len s doplnkom tam kde sa daný vysloviť mohol a mal.

- 3) **obsah právneho úkonu musí byť možný, uznaný a dovolený** (nesmie odporovať zákonu ani mravom)

Keď úkon spĺňa všetky náležitosti stáva sa platným právnym úkonom, z platnosti vyplýva aj jeho účinnosť (zvyčajne, okrem prípadov vedľajších ustanvení).

Kauza právneho úkonu je preto uznaný spoločensko-hospodárska funkcia, vymedzuje spravidla jeho typ a danú právnú úpravu.

Formy právneho úkonu:

- 1) **ústna forma** – tých bolo spočiatku veľa, väčšinou to bolo prednesenie slávnostných formúl – kauza ustupovala forme; málo bolo tých, kt. vyžadovali písomnú (papyrus, neskôr pergament od 3. st. pnl.), väčšinou mala dôkaznú hodnotu
- 2) **písomna forma** – rozšírila sa v poklasickej dobe, rozšírili sa aj súkromní pisári – forma ustupovala kauze; rozlišovali sa dve písomné formy:
 - a) *testatio* – dosvedčenie, spísané väčšiou pred siedmimi svedkami
 - b) *chirographum* – bez svedkov vlastnoručne napísaná listina
- 3) symbolické znamenia – napr. nejakí duchovní
- 4) museli byť presne formulované otázky a odpovede – „sľubuješ ... ? → sľubujem ...“ (odpoveď slovesom otázky)
- 5) pred ľudovým zhromaždením – napr. adrogácia
- 6) pred magistrátom
- 7) potrebný určitý počet svedkov

Štruktúra právneho úkonu

Každý má nejakú štruktúru, kt. tvoria:

- 1) **podstatné časti právneho úkonu** (*essentia negotii*) – vždy museli byť, bez nich by právny úkon nebol úkonom určitého typu, sú dané právnym poriadkom a strany si ich nemôžu meniť (napr. prvky kúpopredajnej zmluvy ako cena alebo predmet, bez nich by to nebola zmluva)
- 2) **prirodzené prvky právneho úkonu** (*naturalia negotii*) – existujú aj keď sa strany na nich nedohodnú, pri ich zmene právny úkon neprestáva byť úkonom určitého typu (napr. v zákone je, že za právne vady zodpovedá predávajúci, môžu sa však dohodnúť inak)
- 3) **vedľajšie prvky právneho úkonu** (*accidentalia negotii*) alebo doložky (*clausulae*) – strany si ich môžu voľne k právnemu úkonu dokladať, čím modifikujú ich účinky (cena v splátkach)
 - a) **podmienka** (*condicio*) – vedľajšie ustanovenie právneho úkonu, kt. konajúci robí účinky právneho úkonu závislými na nejakej budúcej neistej, ale možnej udalosti; sú:
 - a. **kladné** (afirmatívne) – napr. kúpim ak sa tovar vráti a **záporné** (negatívne) – napr. kúpim ak sa to nevráti
 - b. **potestatívne** – ich splnenie je v moci oprávneného (ak vystúpiš na vrch), **náhodilé** – nie sú v moci oprávneného, ale závisia od nejakej náhody (ak dnes príde otec na obed) a **zmiešané** (mixta) – z časti sú a nie sú v moci konajúceho (budeš dedič ak si ju zoberieš za ženu ...), ich splnenie je závislé na moci oprávneného
 - c. **odkladacie** (suspenzívne) – odkladajú právny účinok, boli časté a **rozvázovacie** (rezolutívne) – odstraňujú právny účinok, neboli také časté

Pre posúdenie vplyvu podmienky na účinky právneho úkonu sú významné tri situácie:

1. doba kedy ešte nie je rozhodnuté, či sa podmienka splní alebo nesplní – zavisnutie podmienky (*conditio pendet*)
2. keď sa podmienka splní – splnenie (**conditio existit**)
3. nesplnenie podmienky (*conditio deficit*)

Niekedy stačí **fikcia splnenia**, ak osoba zainteresovaná na nesplnení prekazila splnenie podmienky → podmienkou preto nie je:

- i. udalosť minulá alebo prítomná ak o nej strany subjektívne nevedia
 - ii. podmienka nevyhnutná
 - iii. podmienka nemožná
 - iv. podmienka nemravná, posmešná a nedovolená
 - v. podmienka právna, ak už *ex lege* sú účinky negócia závislé od podmieňujúcej udalosti
- b) **uloženie času** (*dies*) – právne účinky závisia od istej budúcej udalosti, suspendujú sa (odkladajú); rozlišuje sa tu lehota:
- a. začiatočná:
 - i. od kt. dňa (*dies a quo*)
 - ii. odo dňa (*ex die*)
 - b. končiaca:
 - i. do kt. dňa (*dies ad quem*)
 - ii. do dňa (*ad diem*)

V Ríme bol známy kalendár s dňami, kt. trvali od polnoci do polnoci, mesiacmi, kt. však trvali rôzne a rokmi. Najstarší **romulský kalendár** poznal rok s 304 dňami a 10 mesacmi. Cézar ako *pontifex maximus* zaviedol **juliánsky kalendár**, kt. sa prekrýval s 365 dňami v 12 mesiacoch, pričom každý štvrtý rok bol prestupný; dnešný gregoriánsky kalendár opravil juliánsky o rozdiel 10 dní.

Čas sa počítal buď **pevne** (podľa kalendára, *computatio civilis*) alebo **pohyblivo** (*computatio naturalis*) od ktoréhokoľvek dňa pričom rok mal 365 dní a mesiac 30.

- c) **účelové určenie** alebo príkaz (*modus*) – spájal sa najmä s bezodplatným právnym úkonom, napr. obdarovanému sa ukladalo určité správanie alebo disponovanie s poskytnutým majetkom (starat' sa o hrob darcu); samostatným právnym útvarom sa stal až za Justiniána
- d) **d'alsie doložky** – zmluvná pokuta, dohovor o vernej ruke, dohoda o úrokoch a d'alsie

Nezhoda právnej vôle s prejavom

Staré právo dávalo dôraz na prejav, novšie stavialo do popredia vôľu; nestačil len prejav – prejav s **vnútornou výhradou** (*reservatio mentalis*), čiže chýbala vôľa. Boli prípady, kedy dochádzalo k rozporu medzi vôľou a prejavom pričom tento rozpor nebol posudzovaný rovnako:

- 1) **nevedomá – omyl** (*error*), teda neznalosť (*ignorancia*) o skutkových prvkoch právneho úkonu
 - a) **právny** – mýliť sa nemá a každý mal právny poriadok poznať – neznalosť práva nikoho neospravedľuje, omyl ide na tarchu toho kto sa mýlil, neprihliadalo sa naň a teda nemá vplyv na platnosť aktu
 - b) **skutkový** – neznalosť skutkových prvkov, najmä pohnútky
 - a. **nemá vplyv** (ostáva platným) – ak je zároveň ospravedlniteľný, môže sa odpustiť osobe priemerne rozumnej a obozretnej, napr. omyl vo vlastnostiach (*error in qualitate*)
 - b. **má vplyv** (stane sa neplatným) – ak je zároveň podstatný – **error essentialis** (omyl v obsahu právneho úkonu), to je vtedy keď:
 - i. **error in corpore** – keď sa mýli v totožnosti predmetu
 - ii. **error in materia, substantia et quantitate** – omyl podstaty alebo množstva predmetu
 - iii. **error in negotio** – omyl v druhu právneho úkonu (dar – pôžička)

- iv. **error in persona** – omyl v totožnosti protistrany (zmluva o dielach – osoba maliara, napr. boli menovci)

2) vedomá

- a) jednostranná – **vnútrostranná výhrada**, chýba tu vnútorná vôľa
- b) dvojstranná – **simulácia** (predstieranie); v Ríme bolo darovanie medzi manželmi zakázané – predstierajú, že od manžela kúpila nejaký predmet (vôľa bola darovanie (zakrytý), prejav bol kúpopredaj (predstieraný) → nebude platiť ani jeden úkon); je to dvojstranná vedomá nezhoda medzi vôľou a prejavom, obe strany iné chcú a iné prejavujú, často chcú zakryť iný právny úkon – **disimulovaný právny úkon**, ten je zakrytý, mohol by byť platný ak by boli splnené všetky náležitosti ak však jeho cieľ nie je dovolený bude neplatný; **simulovaný právny úkon**, ten je prejavovaný, bude ihneď neplatný, pretože chýba zhoda vôle – takéto konanie je **in fraudem legis**

Fiduciárnym právnym úkonom právne účinky (dovolené) presahujú mienený cieľ (mancipáciu sa získa vlastnícke právo, ale išlo len o poskytnutie zálohu).

Pohnútky právneho úkonu – vyžaduje sa riadne prejavovaná vôľa, výsledkom určitého procesu, motívu alebo predstavy; tzv. pohnútky, kt. subjekt motivuje k uzavretiu právneho úkonu. Pohnútky nemá vplyv na platnosť negócia, ale existovali výnimky:

- a. ak testátor nevedel, že jeho zákonný dedič žije
- b. ak by sa pohnútky stala súčasťou právneho úkonu
- c. donútenie a podvod

Donútenie (*metus*):

- 1) **fyzické** – keď právny úkon bol priamo vynútený fyzickou silou iného, napr. príde za majiteľom prsteňa potenciálny kupujúci s hotovou zmluvou a silou ho donúti ju podpísať; tento úkon bude podľa *ius civile* neplatný – chýba vôľa aj prejav
- 2) **psychické** (psychické vyhrážky, napr. na zdraví, živote blízkych):
 - a) **podľa *ius civile*** ostatne právny úkon platný – zhoda prejavu aj vôle, strach je len pohnútkou a nemá vplyv na platnosť právneho úkonu
 - b) **prétorské právo** – prétor začne najskôr skúmať konkrétny prípad (či je protiprávny, či vzbudzuje odôvodnený strach – *iustus metus*, či tá hrozba je bezprostredná a uskutočniteľná – ak sa potvrdia tak bude mať vplyv donútenie a úkon sa stane neplatným) a potom:
 - a. neposkytne ochranu (neopodstatnené a neuskutočniteľné vyhrážky)
 - b. poskytne ochranu:
 - i. konajúcemu, kt. ju splnil priná žalobu ***actio quod metus causa*** na navrátenie dosiahnutého prospechu (*in integrum restituum*); žalovaný ak na požiadanie sudcu pred vynesení rozsudku nevydá prospech bude odsúdený na pokutu vo výške štvornásobku
 - ii. konajúcemu, kt. ju ešte nesplnil prizná námietku proti prípadnej žalobe protistrany – ***exceptio metus***

Podvod (*dolus malus*):

- 1) keď úmyselne zamlčíte pred protistranou nejaké pravdivé skutočnosti
- 2) keď krivo tvrdíte nejaké nepravdivé skutočnosti

V starom práve bol právne bezvýznamný a poškodený nemal žiadne právo na ochranu, až v práve prétorskom (Aquilius bol prvý kto priznal žalobu z podvodu), buď sa priznala žaloba o podvode – ***actio dolis***, námietku ***exceptio dolis*** alebo navrátenie do predošlého stavu – ***in integrum restitutio***.

Zastúpenie pri právnom úkone

Bežne právny úkon robí strana tá, kt. sa to týka; ak sa nedá tak sa zvyčajne požiada zástupca; pri zastúpení vystupujú:

- 1) zástupca – ten kto koná
- 2) zastúpený – ten pre koho koná zástupca
- 3) tretie osoby – s kt. zástupca koná

Zastúpenie:

- 1) **priame** – zástupca prejavuje svoju vôľu, ale koná v mene zastúpeného, preto sa aj účinky viažu priamo na zastúpeného; **plná moc** (plnomocenstvo) – jednostranný právny úkon zastúpeného, je adresovaný tretím osobám (nie zástupcovi), oni musia vidieť splnomocnenie, kt. obsahuje meno zástupcu a rozsah jeho oprávnení

Rímske právo nepoznalo priame zastúpenie, jeho účinky sa prejavovali pozvoľna – napr. prétor pripustil procesné zastupovanie, ďalej **inštitút splnomocenej správy** (*praepositio procuratoria*) ovplyvnil presnú priameho zastúpenia mimo proces. Platilo ale, že prost. inej osoby nikoho nemožno zaväzovať ani nič nemožno nadobúdať – môže sa to ale stať, treba však **dodatočný súhlas** (*ratihabitio*).

Konanie prost. volených orgánov (oblasť verejného práva – magistráti), podriadených osôb a dôvernictva bolo priame zastúpenie, kt. si vynútil char. spoločnosti a peňažno-výmenných vzťahov.

- 2) **nepriame** – zástupca prejavuje svoju vôľu, koná vo vlastnom mene, aj účinky sa viažu na zástupcu; zástupca ale koná na účet zastúpeného, preto tu pristupuje ďalší samostatný právny úkon, kt. prenesie zastúpený právne účinky na zástupcu; rozlišovali sa tu:
 - a) nadobúdacie právne úkony
 - b) zaväzovacie právne úkony

Závazky z právnych úkonov sa týkali len konajúcich osôb, ale prétor pripustil tzv. adjektické žaloby napr. prito otcovi rodiny. Pri

poručencovi a **poručníkovi** sa poručníkovi priznalo právo konať v záujme poručenca (*domini loco*), spolu s **opatrovníkom** boli nepriami zástupcovia – konali v svojom mene, ale na účet chránenca, na kt. mali previesť nadobudnuté, ak tak neurobili prétor priznal *actio utilis* chránencovi. Ďalej to bola **príkazná zmluva**, **bezpríkazné konanie**, alebo **pracovná zmluva**.

Vyskytovali sa tu dva druhy vzťahov:

1. zastúpený a zástupca – je medzi nimi interný (vnútorný) vzťah vyjadrený pracovnou alebo príkaznou zmluvou, tiež aj mocou
2. zastúpený a tretia osoba – je medzi nimi vonkajší vzťah prezentovaný plnou mocou; pri prekročení plnej moci nie je zastúpený zodpovedný, tretie osoby to však nemuseli povoliť – vedia kde je plná moc zástupcu (je generálna – na všetko, špeciálna – na niektoré záležitosti)

Každý môže prejaviť len svoju vôľu, nikto nemôže prejaviť vôľu niekoho iného; zástupca aj pri priamom aj pri nepriamom prejavyje svoju vôľu a nie vôľu zastúpeného.

Vady právneho úkonu

Právny úkon, ak mal vadu (rozpory s mravmy, donútenie) tak tá mohla spôsobiť jeho neplatnosť – čiže je nespôsobilý vyvolať zamýšľané právne účinky. O vadnom právnom úkone sa rímski právnici vyjadrovali, že je neužitočný (*inutile est*), nie je alebo zdá sa, že nie je; to sa dialo na podnet zainteresovanej strany alebo *ex offio* ak by sa s takým úkon stretol št. orgán. Obsahový rozpor medzi právnym úkonom a zákonom sa riešil rôzne – podľa rozlíšenia zákonov – *lex perfecta* ho klasifikoval za neplatný. Rozpory neboli len so zákonom, ale aj s dobrými mravmi, osobe, predmete a pod.; taktiež v predstieraní, donútení alebo forme. Stály postup neexistoval a jednotlivé prípady sa posudzovali rôzne, platili ale zásady in re dubia:

- i. *favor testameti*
- ii. *favor libertatis*
- iii. *favor debitoris*

iv. *favor benignitatis* (menšie zlo)

Rimania chceli, aby bol aspoň z časti platný vytvorili prost.:

- a) **redukcia** právneho úkonu – skrátenie o vadnú časť, nebude účinný celý, iba jeho bezvadná časť (ak bola v testamente rozväzovacia podmienka alebo nemravná – aby nebol celý neplatný, ale iba vadná časť bol o ňu zredukovaný, ako keby tam nebola)
- b) **konvalizácia** právneho úkonu – uzdravenie alebo dodatočná platnosť, *ius civile* ju neuznávalo iba na zák. prétorského práva (poručníctvo, chýba súhlas tretej osoby; bude platný ak tretia osoba dá dodatočne súhlas) – napr. dodatočné uzdravenie alebo odpadnutie prekážky
- c) **konverzia** (zmena) právneho úkonu – keď existovali dva právne úkony smerujúce k tomu istému cieľu, ak konajúci pri uzatvorení úkonu nedodržel náležitosti predpísané *ius civile* ale dodržel náležitosti iného právne úkonu, kt. smeroval k tomu istému cieľu tak vzhľadom na skutočnú vôľu platil ten druhý úkon (napr. odpustenie dlhu – podľa *ius civile* požadovalo formu, ak ju nemalo tak úkon neplatil, spôsob vykonania sa mohlo však hodiť pre prétorské neformálne odpustenie dlhu)

Ak sa nedostatky neodstránili, zabránilo sa nastúpeniu právnych účinov úkonu – vadnosť spôsobovala neplatnosť (*negotium nullum* treba pokladať za neexistujúci). Neplatnosť bola:

- 1) **absolútna** – podľa *ipso iure* úkon orgán zamietol *ex offio*
- 2) **relatívna** – neplatnosť v záujem určitej osoby

Odporovateľnosť (vadný úkon) znamená možnosť zainteresovaného napadnúť úkon a dosiahnúť zrušenie platnosti.

by Fosokles ©2008

LITERATÚRA:

Rímske právo; Rebro, Blaho; 2006